БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР! 1925 чылдан үнүп турар

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1971 чыл июнь 23 среда № 150 (8840). Өртээ 2 көп

СЭКП-ниң Тыва область комитединиң II пленуму

СЭКП-ниң Тыва область комитединиң II пленуму дүүн болуп эрткен. Пленумнуң ажылынга партия райкомнарының секретарьлары, райкүүскомнар даргалары, комсомол, профэвилел организацияларының болгаш улустуң контроль органнарының ажылдакчылары, колхозтарның болгаш совхозтарның удуртукчулары база тускай эртемниглер, министерстволарның болгаш эргелелдерниң удуртур ажылдакчылары, мал ажылының мурнакчылары киришкен.

«Республиканың колхозтарынга болгаш совхозтарынга мал чемнерин бүдүрериниң көвүдедириниң база оларның шынарын экижидериниң талазы-биле хемчеглер дугайында» айтырыгны пленумга чугаалажып көрген. Бо айтырыг талазы-биле СЭКП обкомунуң ийиги секретары эш В. Н. Филиппов илеткел кылган.

Илеткел талазы-биле санал бергеннер болза: СЭКП-ниң Чөөн-Хемчик райкомунуң бирги секретары Ш. Д. Куулар, Каа-Хем районда «Тиилелге» колхозтуң даргазы В. Н. Евтушков, Тыва АССР-ниң кодээ ажыл-агый министри Д. Д. Лаасол, Тываның Күрүнениң кодээ ажыл-агыйының Дуржулга станциязының директорунуң эртем талазы-биле оралакчызы Х. В. Ензак, СЭКП-ниң Барыын-Хемчик райкомунуң бирги секретары В. М. Чернов, «Саян» совхозтуң директору В. Г. Пащенко, кодээ ажыл-агый продуктуларының белеткелиниң болгаш шынарының талазы-биле Тыва АССР-де күрүнениң кол инспектору М. М. Сухачев, Эрзин райкүүскомунуң даргазы С. С. Сади, Улуг-Хем райкүүскомунуң даргазының кодээ ажыл-агый талазы-биле оралакчызы И. Е. Тур, Таңды райкүүскомунуң даргазының кодээ ажыл-агый талазы-биле оралакчызы Г. А. Заркевич.

Пленум бо айтырыг талазы-биле доктаалды хүлээп алган.

Чем—мал ажылының үндезини

Республиканың ажыл-агыйларынга мал ажылының продукциязын бүдүрерин өстүрериниң бир үндезин чүүлү болза малга быжыг чем-суурну тургузары болур. Мал чеминиң элбекшили шөлдерде мал чеми культураларының үнүш-дүжүдүн улгаттырганының, хөй болгаш чаңгыс чылдыг сигеннерниң тарылгазын калбартканының, сиген шөлдериниң шаалдазын экижиткениниң күсели-биле чедип алдынган турар ужурлуг. Колхозтарның, совхозтарның болгаш кодээ ажыл-агый органнарының тускай эртемниглериниң сорулгазы болза, иштики курлавырларны четче ажыглап турган, мал чемнериниң бүдүрүлгезин чаа беш чылдың баштайгы чылында-ла дыка улгаттырарын чедип алыры болгаш мал ажылының продуктуларын бүдүрериниң планын бүрүн күүседирин хандырары болур.

Ынчаарга мурнундагы чылдарда республиканың колхозтарынга болгаш совхозтарынга малдың бөдүүн болгаш чулуктуг чемнерин база концентраттарны белеткээриниң планы күүседтинмейн барып тургулааны билдингир болгай. Чижээ, 1965—1970 чылдарда малдың бөдүүн чемнер-биле хандырылгазы чүгле 41,3—54 хуу четкен, ооң иштинде сиген-биле — 33,6—41 хуу, чулуктуг чемнер-биле — 17,2 — 42,6 хуу болгаш концентраттар-биле 36,7—47,5 хуу болган.

Тарылга шөлүнүң структуразында мал чеми культуралар 32,4 хуузун ээлеп турар. Чер ажылында мал чеми культураларының ээлеп турар шөлү хөй-даа болза, оларның дүжүдү чавыс боор артпышаан. Чижээ, 1970 чылда кукурузаның погаан массазының бир гектарындан дүжүдү 99,1 центнер, хөй чылдыг сигеннериниң — 10,3 центнер болгаш чаңгыс чылдыг сигеннериниң — 10 центнер болган. 1970 чылда мал чеми культураларының иштинде чаңгыс чылдыг сигеннер (ногаан сула) эң хөй шөлдү — 54,6 хуузун ээлеп турган, силос культуралары 35,3 хуу, хөй чылдыг сигеннер 9,9 хуу, дазыл чемиштиглер чүгле 0,2 хуу болган.

Республикада хөй болгаш чаңгыс чылдыг сигеннерниң үрезиннерин белеткээр ажыл ам-даа болур-чогууру-биле тургустунмаан. Сөөлгү ийи чылда «Барлык», «ҮТКА 25 чылы» совхозтар болгаш Каа-Хемде «Октябрь 14 чылы» колхозтар боттарынга сиген үрезинин өстүрүп ап шыдаваан.

Мал чеминиң белеткелинге чогуур кичээнгейни салып турар ажыл-агыйларда мал ажылының фермалары мал чемин четче белеткеп ап шыдап турар. Каа-Хемде «Тиилелге» колхоз, «Саян», «Өөк» болгаш «Элегес» совхозтар сөөлгү чылдарда мал чемнерин белеткээриниң планын күүседип турар. Ол ажыл-агыйларда мал чеми белеткээр бригадаларны болгаш звеноларны чогуур өйүнде тургузуп, оларга четчир техниканы быжыглап берип турар.

Ооң-биле кады республикада элээн хөй ажыл-агыйлар бо чылдың мал чеминиң белеткелин кошкак чорудуп, ол чугула ажылды хожудадып турарын демдеглээр херек. Бо чылдың июнь 20-де байдал-биле алгаш көөрге, Барыын-Хемчик, Эрзин болгаш Бай-Тайга районнарының элээн хөй ажыл-агыйларында сиген белеткээр техника септеттинмээн. Ылаңгыя Барыын-Хемчик районда сиген ажаар 16 комбайның чаңгызы-даа септеттинмээн, хол-биле сиген кылыр херекселдер база белен эвес. Сиген ажаар техниканы белеткээр талазы-биле дүвүренчиг байдал база ол-ла районнуң «Большевик» колхозунда тургустунуп берген. Ында сиген кезер чаңгыс-даа машина белен эвес. Шак ындыг байдал Эрзинниң Ленин аттыг колхозунда тургустунган дээрзи хыналдадан илерээн.

Бо чылын черниң шыгы эвээш болган. Ынчангаш чайгы суггарылганы организастаары тараа болгаш мал чеми культураларының дүжүдүнге немелдени бээри чугаажок. Ындыг турбуже, Эрзин, Тес-Хем, Барыын-Хемчик, Бай-Тайга, Бии-Хем районнарының ажыл-агыйларынга чайгы суггарылга органзастаттынмаан. Бо чылын республикага план ёзугаар 37,2 муң га черни суггарар турда, чүгле 10,5 муң гектар черни суггарган ийикпе план 28,2 хуу күүседдинген.

Тоску беш чылдың баштайгы чылында мал чемнериниң белеткелинче онза кичээнгей салдынып турар. СЭКП Тыва обкомунуң дүүн болган пленумунга мал чемнериниң белеткелиниң дугайында айтырыгны тускай чугаалашкан болгаш чогуур доктаалды хүлээп алган. Ында мал чемнериниң белеткелиниң талазы-биле кодээниң ажыл-ишчилериниң сорулгазын тодаргай айыткан.

Бир кончуг сорулга болза, мал чемнерин белеткээриниң технологиязын сайзыраңгайжыдарынче улуг кичээнгей салыры болур. Бо чылын колхозтар болгаш совхозтар мал чемнери белеткээрилиң чаа, дешпилгелиг аргазы болур сенаж бүдүрериниң технологиязынче шилчип кирер. Ол чаа арга мал чеми белеткээриниң хуусаазын кызырар болгаш чидириглиг болдурбас арганы бээр.

Ажыл-агыйларның удуртукчулары мал чеминиң белеткелинде ажылдап турар кижилерге материалдыг болгаш моральдыг деткимчени көргүзер хүлээлгелиг. Мал чемнерин белеткээриниң планын ыяап-ла күүсеткен турарын хандырары — партия, совет, ажыл-агый органнарының эң-не чугула хүлээлгези.

Мал чемнериниң белеткелин чүгле күчүлүг техниканы ажыглап турганда күүседип алыр дээр болза, шын эвес. Машиналар-биле сигени кестиимес черлерге хол кадыырларын ажыглаар херек. Ынчангаш хол-биле сиген ажаар техниканы ыяк белеткээри чугула.

Мал чеми белеткээриниң планын күүседип алырының иштики немелде курлавырлары ажыл-агый бүрүзүнде бар. Чугула кыдыгларының, тараа шөлдериниң аразының, хемнер болгаш хөлдер эриктериниң сигенин кезип алыры немелде магадылал-дыр. Бир чугула немелде курлавыр болза, тарааны кескен дораан-на ооң саваңын прессетеп шарыыры, сарааттап бөлери болур.

Бо беш чылдың бир чугула сорулгазы болза, мал чемнериниң белеткелин 2,5 катап улгаттырары, силос культураларының гектар бүрүзүнден-не 180 центнер дүжүттү, чаңгыс чылдыг сигеннериниң — 15 центнер, чайгаар бүткен сиген шөлдериниң — 9 центнер дүжүдүн алыры болур.

Кодээниң ажыл-ишчилери мал чемнерин белеткээриниң планын күүседип алыры дээрге, мал ажылының продуктуларын бүдүрерин элбекшидериниң база күрүнеге садарын улгаттырарының магадылалын тургусканы ол болур. Ажыл-агыйларда партия организациялары, кодээ ажыл-агый эргелелдери, партия райкомнары болгаш райкүүскомнар бо чугула кампанияже бүгү ниитиниң күжүн мобилизастап, ону хүн бүрүнүң контролюнга алыр хүлээлгелиг.

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ХҮНДҮЛЕЛ БИЖИИ-БИЛЕ Н. М. МАРЕЕВАНЫ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Улус өөредилгезиниң системазынга, совет органнарга хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылдап келгени дээш база төрүттүнгениниң хүнүнден бээр 50 харлааны-биле холбаштыр ажылчы чоннар депутаттарының Улуг-Хем район Совединиң күүсекчи комитединиң секретары Наталья Михайловна МАРЕЕВАНЫ Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Б. ДОЛЧАНМАА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары К. БУДУК-ООЛ

Кызыл хоорай.
1971 чылдың июнь 22.

Алдарлыг Тиилелге мөңгежиир

Ада-чурттуң Улуг дайынының эгелээнинден бээр 30 чыл болганынга тураскаатканы Кызыл хоорайның ажылчы чоннарының митингизи дүүн болган. Ону СЭКП Кызыл хооркомунуң ийиги секретары С. М. Кудажы ажыткан.

Тыва АССР-ниң шериг комиссариадының политиктиг килдистиң начальниги С. Б. Хисамиденовка сөс берген.

— 1941 чылдың июнь 22-де Совет Эвилелинче фашистиг Германия оор ёзу-биле халдаан. Ол канчаар-даа аажок каржы болгаш дерзии дайзын бистиң чуртувустуң улустарын аар-берге, аш-түреңгелге таварыштырган. Маадырлыг совет улус ленинчи партияның мерген угаанныг удуртулгазы-биле араатанзыг дайзынны тиилеп үнүп, кижи төрелгетенниң төөгүзүнде кестүп көрбээн кайгамчыктыг тиилелгени чедип алган. Ол төөгүнүң арыннарындан кажан-даа балалып читпес — деп, эш Хисамиденов демдеглээн.

Митингиге Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи Совет Эвилелиниң Маадыры Ч. Н. Хомушку, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи, Кызылдың харылзаа бөлдириниң телефонизи, Ленин орденниг М. Г. Мамаева, дайынчы В. А. Рошкин, Кызылдың башкы институдунуң студентизи А. О. Комбу, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи, Совет Эвилелиниң Маадыры Н. Н. Макаренко чүве чугаалаан.

СЭКП ТК-ның кежигүнү, партия Тыва обкомунуң бирги секретары С. К. Токага сөс берген.

— Бистер Ада-чурттуң Улуг дайыны эгелээнинден бээр 30 чыл дургузунда чүнү кылганывыстың түңнелин үндүрери-биле мында чыглып келген бис. Тываның ажылчы чоннары Совет Эвилелинче фашистиг Германия халдаан хүнден эгелээш, совет өңнүктеринге моральдыг база материалдыг дузаны көргүзүп эгелээн. Кижи бүрүзү «Бүгү чүвени фронтуга!», «Фашистиг Германияны чылча шаварынче!» деп лозуңнуң адаа-биле ажылдап турган — деп, ол чугаалаан.

Амгы үеде Тываның ажылчы чоннары партияның XXIV съездизиниң шиитпирлерин күүседир дээш ажыл-агыйның участок бүрүзүнде чедиишкиннинг ажылдап турарын эш С. К. Тока демдеглээн.

Митинг хагдынган. Совет Эвилелиниң Гимнизин оркестр ырлап күүсеткен.

Митинг хагдынган соонда Совет Армияның дайынчылары, комсомолчулар, пионерлер, хоорайның хөй-ниитизиниң төлээлекчилери Ада-чурттуң Улуг дайынынга маадырлыы-биле амы-тынын берген Тывадан барган дайынчыларга тураскаал тургузар черге дириг чечектер салган. Ол үеде музыканың үнү болгаш бооларның даалтаашкыны үзүктел чок чаңгыланып турган.

* * *

Ол-ла хүн СЭКП Тыва обкомунуң бюро кежигүннери болгаш партия обкомунуң II пленумунуң киржикчилери СЭКП ТК-ның кежигүнү, партия Тыва обкомунуң бирги секретары С. К. Токаның удуртулгазы-биле бистиң социалистиг Төрээн чуртувустуң хосталгазы болгаш хамаарышпас чоруу дээш амы-тынын берген кызыл партизаннар хөөрүнге дириг чечектерни салган (үстүнде чурукта).

Т. ХЕРТЕК.

СаанчЫлар мергежили

Таңды-Уланың көк-көк сыннары. Ооң көктүг, шыктыг эдээнде Мажалык хем чанында Таңды районнуң «Революцияның чалбыыжы» колхозтуң сүт-бараан фермазы бар. Чоокта чаа ол ферманың ишчилери Тыва АССР-ниң районнарының мурнакчы саанчыларын эптиг-ээлдек хүлээп алган. Оон аалчылары механизастаан арга-биле инекти дүрген саарының конкурузунга киржип, арга-дуржулгазын солушкан. Ол дээрге, машина-биле дүрген саарының республикага бир дугааргы маргылдаазы. Мажалыкчыларның чүк-чүктен келген аалчылары шупту-ла мурнакчы саанчылар, ниитиниң малының продуктулуун бедидер улуг сорулгаларны шиитпирлээринге күш-ажылчы үлүүн киирип келген шалыпчылар.

Эртенгиниң беш шак. Чадаганның хылдары дег, агымнары кылаңнашкан хемниң эриинде туктар хөлбеңнээн, каасталга-шимелдеге бүргеткен майгыннарның чаңынга бирги республика конкурузунуң киржикчилери чыскаалыпты. Маргылдааның негелделери, ылаңгыя электри күжү-биле ажылдаар машинаның дузазы-биле дүрген саары, санитария-гигиенаны шыңгыы сагыыры, «Волга» деп марканың саалда аппаратының дериг-херекселдерин адыргаш, катап эптээри, сүт дамчыыр кезектерни сайгаргаш, чуп, эптээри болгаш өске-даа сорулгаларны айыткан минуталар иштинде шалыпкын күүседири киржикчилерниң сагыш-бодалын дүвүредип, бедик мергежилдиг болурунче кыйгырып турган.

Ак-ак халаттарны кедип, маргыжарынга белеткенген аныяк-даа, хоочун-даа саанчылар кодээ ажыл-агый министриниң оралакчызы И. М. Сувандииниң доңчу чугаазын кичээнгейлиг дыңнаан.

Тываның саанчыларындан чүс хире кижи бир инектен чылдың-на 2 муң кг ажыт сүттү ап турар. Оон ангыда, 10 ажыг саанчының чедип алган көргүзүглери ол сандандаа дыка бедик. Шак ындыг шалыпчыларның ады бо маргылдаага чоргаарал-биле дыңналып, манаа келгеннерни улам сорук туг ажылдаарынче кыйгырып турган. Ол дээрге, «Көк-Тей» совхозта Ондар Биче-Уруг, Таңдының «Мөжегейде» Мария Мартыненко, Зинаида Реодько, Чөөн-Хемчиктиң СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозта Моңгуш Алдын-кыс болгаш өске-даа шалыпчылар-дыр. Оларның көргүзүглери бир инекке онаалтыр 3409-тан 3489 кг болуп турар.

Сески беш чылда эрестиг ажылдааннардан 139 саанчы орденнер, медальдар-биле шаңнаткан. «Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны» деп бедик атты чедип алганнар. Хүндүлел бижиктер-биле шаңнаткаңнар хөй. Долу эвес сан түңнерни барымдаалап санаарга, 56 саанчы мал ажылының талазы-биле I болгаш II класстыг мастерлери болган. Чаа беш чылдың сорулгаларында фермаларны долузу-биле механизастааш, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидерин, продукцияның бот-үнезин чиигедирин чедип алырын айыткан. Бо сорулганы ажыл-агыйларга боттандырарын бо конкурстуң киржикчилери утпас ужурлуг.

Чүк-чүктен келген өңнүктеринге Мажалык фермазының ишчилери сүткүр болгаш чааш инектерни саарынга белеткеп берген. Конкурстуң шан-үезин, негелделерин хыпап, тодарадыр судьяларга Кодээ ажыл-агый министерствозунуң тускай эртемниглериниң томуйлаан. Бир кижи-ле 4 инекти саггаш, сүдүн шүүрээш, дужаап берип турган. Оон улаштыр саалда аппаратының кезектерин сайгарып, катап эптээр. Ону чуур. Өске-даа күүседир чүүлдер хөй.

Маргылдаага колдуунда Каа-Хем, Бии-Хем, Таңды, Чөөн-Хемчик районнарның саанчыларындан 24 кижи киришкен. Конкурс эртенгиниң 5 шактан эгелээш 12 шакка чедир үргүлчүлээн. Комиссия түңнелди үндүрген. Сүрээдел, бергедээшкин ам оожурган, өөрүшкү-биле солуттунган. Ак халаттыглар ам база чыскаалышкан.

Бир дугаар черни каа-хемчилер, ийигизин бии-хемчилер, үшкүзүн Таңдының төлээлери ээлээн. Бии-Хемде «Саян» совхозтуң саанчызы Тамара Матинаның сагыш-сеткили онза өөрүшкүге бүргеткен. Ол 95,5 санны алгаш, бирги черде болуп, республиканың фермаларының эң баштайгы конкурузунуң чемпиону атты алган. Каа-Хемден Анастасия Артемьева 95,3 санныг болуп, ийи дугаар черде болган. Тывада эң-не бедик көргүзүглерлиг саанчыларның бирээзи Зинаида Реодько түңнел үнеринге чедир чамдык эрттирген частыргаларын санап, «чер албазым ол-дур» деп бодап, мунгагдап турган. Ынчалза-даа ооң мергежилдии үнелеттинип, 95,2 санны ап, үшкү черни ээлээн.

Каа-Хемден Зинаида Ощепкова дөрткү, ол-ла районна Татьяна Голубцова бешки, маргылдаа эрткен фермадан Валентина Соломенникова алдыгы черни алган. Бирги чер дээш—80, ийиги чер дээш 70, үшкүзү дээш 60, дөрткүзү дээш 50 рубльди тывыскан. Чамдык саанчылар дыштанылга черлери баар путевкалар-биле, Хүндүлел бижиктер-биле база шаңнаткан.

Аныяктардан Таңдыда Дуржулга станциязының саанчызы Тамара Доңгурак, Каа-Хемде Мерген фермазындан Валентина Найдан комсомол обкомундан хол шактары-биле шаңнаткан. Бирги, ийиги черни ээлээн тиилекчилерге зона маргылдаазынга барып, Тываның ат-алдарын камгалаар эргени тывыскан.

«Революцияның чалбыыжы» колхозтуң баазазынга болган баштайгы конкурс Каа-Хем, Бии-Хем, Таңды районнарда фермаларның ишчилери машиналыг саалдага мергежип, бүдүрүкчүлүг ажылдап турар апарганын бадыткаан. Арткан районнарның ажыл-агыйларында саалда төптерин механизация-биле хандырып, ону долузу-биле ажыглап, саанчыларның мергежилин бедидериниң, санитария-гигиенаның негелделерин шыңгыы сагыырының эргежок чугулазын айыткан. Техниканы шын ажыгдаарынга хамаарыштыр дуржулга солчуушкуну чамдык районнарның аныяк-даа, хоочун-даа саанчыларынга ажыктыг сүмени, өөредигни берген.

О. ОХЕМЧИК.

ЧУРУКТАРДА: Конкурстуң тиилекчилери (солагай талазындан) Анастасия Артемьева, чемпион Тамара Матина, Зинаида Реодько.

Авторнуң фотозу.

СЭКП Тыва обкомунуң II пленуму

Мал чемнерин бүдүрерин көвүдедириниң болгаш оларның шынарын экижидериниң талазы-биле хемчеглер дугайында

СЭКП Тыва обкомунуң ийиги секретары эш В. Н. Филипповтуң илеткели

Эштер! Партияның XXIII съездизиниң шиитпирлерин күүседир талазы-биле Төп Комитеттиң болгаш бистиң бүгү партиявыстың улуг тургузукчу күш-ажылының түңнелин үндүрген, коммунистиг тургузуушкунуң оруу-биле улам бурунгаарлап чорууруну тодаргай сорулгаларын айыткан СЭКП-ниң төөгүлүг XXIV съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш, бүгү совет кижилер ам улуг сорук киириишкин-биле ажылдап турар.

Бистиң чуртувус ленинчи партияның удуртулгазы-биле сески беш чыл планын чедиишкинниг дооскаш, коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузарынга, ажылчы чоннарның материалдыг болгаш культурлуг деңнелин кодурерннге, бистиң Төрээн чуртувустуң камгаалыр күчүзүн болгаш делегейге ат-алдарын быжыгларынга чаа улуг балымны кылган.

Сески беш чыл планының сорулгаларын шиитпирлээринге Совет Тываның ажылчылары боттарының салышкынын база кииргеннер. Ооң түңнелинде республиканың экономиказы болгаш культуразы эрткеп чылдарның дургузунда улам ынай хөгжээн.

Сески беш чылдың дургузунда республиканың кодээ ажыл-агыйының ниити продукциязының бүдүрүлгези 21 хуу өскен. Ниитиниң малының баш саны көвүдээн, онаалгадан артыкка күрүнеге 125 муң тонна хире тарааны, 1.715 тонна эътти, 9.719 тонна сүттү болгаш 400 ажыг тонна дүктү саткан.

Беш чыл планын күүседиринге Тыва АССР-ниң киирген салышкынын Коммунистиг партия база Совет чазак бедик-биле үнелээн болгаш хөй-хөй коллективтерниң база ажыл-ишчилерниң күш-ажылын чазактың шаңналдары-биле демдеглээн. Чижээ, «Сүт-Хөл» совхозту Күш-ажылдың Кызыл Тугу орден-биле шаңнаан, «Элегес» совхозтуң мурнакчы хойжузу Уин-оол Андреевич Бавуу-оолга Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры атты тывыскан. Ол үш кижи Ленин орденниң, 20 кижи—Октябрь Революциязы орденниң, 65 кижи—Күш-ажылдың Кызыл Тугу орденниң, 85 кижи—«Хүндүлелдиң демдээ» орденниң эдилекчилери болган. 114 кижи медальдар-биле шаңнаткан.

1970 чылда бүгү Россияның социалистиг чарыжының түңнелдерин ёзугаар, шилчип чоруур Кызыл туг-биле болгаш акша-биле «Элегес» совхоз, оон ынай акша шаңналы «Саян» совхоз, Улуг-Хем районда «Х Улуг хурал» колхоз, Мөңгүн-Тайгада «Мөген-Бүрен» колхоз болгаш Таңдыда «Коммунизмниң херели» колхоз алган.

Тус-тус коллективтерни болгаш кодээ ажыл-агыйның хөй-хөй ажылдакчыларын шаңнаан чорук, оларның күш-ажылын партияның болгаш Совет күрүнениң бедик-биле үнелээни республиканың бүгү ажылчы чоннарынга улуг алдар болур. Ол шаңналдар чаа-чаа күш-ажылчы херектерже сорук киирип турар.

Эштер! Эрткен беш чылдың түңнелдери экономиканың болгаш культураның чаа кодурлүүшкүнүнге, совет улустуң чаагай амыдыралын улам ынай экижидеринге эки үндезин суурну тургускан деп, партияның XXIV съездизи демдеглээн. Ону барымдаалааш, съезд чаа беш чылда тодаргай политиктиг шугумну болгаш дайынчы программаны ажылдап кылган. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Л. И. Брежнев бодунуң илеткелинге мынча деп чугаалаан: «Тоску беш чыл коммунизмче орук-биле совет ниитилелдиң улам бурунгаар шимчээшкининге улуг үе-чада болур ужурлуг. Беш чыл планының кол сорулгазы чүл дээрге, социалистиг бүдүрүлгениң хөгжүлдезиниң бедик темпилеринге, ооң ажыктыын бедидеринге, эртем-техниктиг дешпилгеге болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезин дүргедедиринге үндезилээш, чоннуң амыдыралының материалдыг болгаш культурлуг деңнелин дыка кодүрерин хандырары болур».

1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле Директиваларда ооң мурнундагы беш чылга деңнээрге, кодээ ажыл-агый продукциязын бүдүрериниң чылда ортумак хемчээлин 20—22 хуу улгаттырар, чоннуң аъш-чем продуктуларынга база үлетпүрнүң чиге эге өзүп турар хереглеелерин бүрүнү-биле хандырар сорулганы кодээ ажыл-агыйның мурнунга салып турар.

Ол сорулганы шиитпирлээринге боттарының тодаргай үлүг-хуузун Тываның кодээ ажыл-агыйының ажыл-ишчилери база-ла киирер ужурлуг. Республикага ниитизи-биле беш чыл планының төп чүзүнде эът бүдүрүлгези 46 муң тонна хире, сүттүг — 66 муң тонна, дүктүг—2700 тонна (физиктиг деңзи-биле) болгаш чуурга—23 млн. борбак болур ужурлуг. Оон-биле холбаштыр малдың баш санын болгаш ооң продуктулуу база өзер. 1975 чылдың төнчүзүнге чедир колхозтарга болгаш совхозтарга мыйыстыг бода малдың баш санын 140 муңга азы 1970 чылдың деңнелинге удур 16 хуу көвүдедирин, хойну болгаш өшкүнү 1.074 муң башка чедирери — 17 хуу көвүдедири база таваны 2,1 катап өстүрери төлевилеттинген.

Төлевилеттинген планнарны күүседири-биле күрүне хөй херекгилерни болгаш материалдыг курлавырларны тускайлап берип турар. Кодээ ажыл-агыйга капитал салыышкыннарының ниити хемчээли барык-ла 129 млрд. рубль кылдыр төлевилеттинген, тодаргайлаарга мурнундагы ийи беш чылдарда салганы ышкаш, ол хире хөй болуп турар. Чүгле бистиң республиканың колхозтарынга болгаш совхозтарынга безин минералдыг чемишчидилгелер бээрин барык-ла үш катап көвүдедирин төлевилеп турар, кодээ ажыл-агый талазы-биле күрүнениң капитал салыышкыннары ийиден ажыг катап өзер, тракторлар чорудуп бээри 30 хуу көвүдээр, автомобильдер, бульдозерлер чорудуп бээри ийи катап чыгы көвүдээр. Күш фабриказын, чылыг черге погаа өстүрер комбинатты болгаш мал ажылының комплекстерин тудары планнаттынган.

(Эгези. Төнчүзү 2-ги арында).

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Тыва обкомунуң II пленуму

Эш В. Н. Филипповтуң илеткелиниң уланчызы

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Бо чылдың бирги кварталының мал ажылының талазы-биле түңнелдеринден алырга, бистиң республикага чаа беш чыл планы багай эвес эгелээн дээрзин көргүзүп турар. Чижээ, күрүнеге эът садарының планы 146 хуу, сүттүү—130,7 хуу күүсеттинген. Июньнуң 15-те байдал-биле алырга, эрткен чылдыындан бо хире хөйнү садып алган: эът 267 тонна, сүт 706 тонна болгаш дүк—80 тонна. Нийтиниң малының баш саны өскен. Чарыштың түңнелдерин ёзугаар алырга, Чөөн Сибирь зоназынга бирги кварталда Тыва бирги черни ээлээн.

Хөй-хөй коллективтерниң болгаш мал ажылының фермаларының мурнакчыларының үндүрген улуг күш-ажылының ачызында ол чедиишкиннер чедип алдынар аргалыг болган. Тоску беш чылдың баштайгы чылының планын хуусаа бетинде күүседир дээн москвачыларның болгаш ленинградчыларның эгелээшкини-биле социалистиг чарыш колхозтарда болгаш совхозтарда калбарган. Бии-Хем районнуң көдээ ажыл-агыйының ажыл-ишчилери боттарының курлавырларын болгаш болдунар аргаларын өөренип көргеш, 1971 чылдың эгезинде алган социалистиг хүлээлгелерин эде көрген. Районнуң ажыл-агыйлары көдээ ажыл-агый продуктуларын садарының чыл планын немелде онаалгалар-биле кады бо чылдың декабрь 1-ге чедир күүседир деп шиитпирлээннер. Чөөн-Хемчик районнуң ажыл-агыйлары база-ла боттарының хүлээлгелерин сүт, тараа бүдүрериниң болгаш садарының, мал ажылының продуктулуунуң, мыйыстыг бода малды база шээр малды семиртке дужаарының талазы-биле мурнунда төлевилеттинген көргүзүглерин улгаттырар кылдыр чаарты көрген. Ынчангаш хөй-хөй ажыл-агыйларда амгы үеде күш-ажылчы күжениишкин дыка бедик болгаш ол чорук эвээш эвес чогумчалыг түңнелдерни бээри чугаа чок.

Ынчалза-даа беш чыл планының бо чылда онаалгаларын болгаш хүлээп алган социалистиг хүлээлгелерни чедиишкинниг күүседир төлээде, республиканың бүгү-ле партия, совет болгаш өске-даа хөй-нийти, көдээ ажыл-агый органнарындан эки ажылдаары негеттинип турар. Республиканың малчыннарында курлавырлар эвээш эвес. Ынчалзажок бо адырда шыңгыы четпестер барын база-ла демдеглээр херек, ол четпестер мал ажылының продуктуларын бүдүрериниң база садып алырын өстүрериниң темпилерин ылергей-ле саададып турар.

Элээн хөй колхозтарда болгаш совхозтарда мал ажылы ам-даа куду деңнелде туруп турар. Эрткен чыл-биле деңнээрге, бо чылын чамдык районнарга мал ажылының продукциязын бүдүрерин кудулаткан. Чижээ, июнь 1-де байдал-биле алырга, Барыын-Хемчик районнуң ажыл-агыйларынга сүттү 15 хууну эвээшти алган, Өвүр болгаш Эрзин районнарда база-ла ындыг болуп турар. Барыын-Хемчик, Өвүр, Улуг-Хем болгаш Бии-Хем районнарның ажыл-агыйлары эът бүдүрер талазы-биле эрткен чылдың деңнелинден куду чоруп турар.

Чамдык парткомнар, ажыл-агыйларның, көдээ ажыл-агый эргелелдериниң удуртукчулары болгаш тускай эртемниглери нийтиниң малының баш санын менди кадагалаарынга харысалга чок болуп. малдың улуг чидириин болдуруп турар. Барыын-Хемчик районнуң колхозтарынга болгаш совхозтарынга бо чылдың беш айларының дургузунда 243 баш мыйыстыг бода мал болгаш 2.589 баш хөй, Өвүр районга 5.226 баш, Улуг-Хем районга 4.993 баш бүгү чүзүн малдар өлүп хораан. Ол дугайын чүгле колхозтарның болгаш совхозтарның удуртукчуларындан эвес, харын-даа фермаларга корум-чурумну тургузарының, малдың өлүп хораар чоруун чайладырының чогуур негелдезин салбаан партияның районнар комитеттеринден, райкүүскомнардан, көдээ ажыл-агый эргелелдеринден шыңгыы айтырар херек.

Көдээ ажыл-агый министерствозунуң адынга база-ла сагындырыгны кылза чогуур, эш Лаасолга болгаш эш Сувандииге баштаткан ооң удуртулгазы, фермага корум-чурум чок чорукту болдуруп турар тус-тус удуртукчуларны чымчак көрүп, нийтиниң малының баш санын менди кадагалаарының талазы-биле дүвүреэзиниг байдал турдала, чогуур хемчеглерни албайн турар. Мал ажылын тоомча чок көөр чоруктуң фактыларын шиитпирлиг үзе шавар, мал өлген азы читкен таварылга бүрүзүнде буруулуг кижилерге шыңгыы кеземчени көргүзер херек.

Мээң допчузу-биле чугааланым мал ажылында бо четпестерни хөй-хөй удуртукчулар мындыг чылдагааннар-биле тайылбырлаарын оралдажып турарлар: «кадыг-берге чыл ышкажыл бо, ынчангаш мал хорап турар-дыр». Мал ажылында кандыг-бир халдавырлыг аарыг барын бадыткаттырары-биле өвүржүлер бо чылдың кыжының болгаш чазының дургузунда Кызылдан мал эмчилерин кыйгыртып келдилер. Ферма бүрүзүнге санитар-ветеринар негелделерин сагыыры, тускай эртемниглер болгаш удуртукчулар ону хайгаараары чугажок болбайн аан. Республикага ветеринар албаның экижидер талазы-биле хемчеглерни министерствонуң эш Севостьяновка баштаткан ветэргелели алыр ужурлуг. Фермаларның санитарлыг байдалының айтырыглары, чогуур профилактиктиг ажылды чорудары бисте ам-даа чогуур деңнелде эвес болуп турар.

Эштер, ынчалзажок мал ажылында эң чугула айтырыгларның бирээзи болбушаан турар чүве болза, малдың шын болгаш долу үнелиг чемгерилдезин организастаары болур. Мал ажылының продуктуларын бүдүрерин улгаттырар болгаш малдың баш санын өстүрер талазы-биле салдыышкан сорулгаларны чедиишкинниг күүседир дээр болза быжыг чем-суур херек апаар. Ол дээрге болза, малдың чемгерилдезин организастаарда рацион малдың чүгле нийти чем талазы-биле негелдезин бүрүн хандырып шыдаар эвес, харын-даа протеинниң шиңгээдези, витамин база өске-даа дириг организмге херек чемнер бот-боттарынга дүгжүп доғааштан турарын ыяап-ла чедип алыры болур.

Республикага сөөлгү чылдарда тараа шөлдериниң структуразын болбаазыраңгайжыдар, мал чеми тарааның, чаңгыс болгаш хөй чылдыг сигеннерниң тарылгазын улгаттырар талазы-биле чамдык хемчеглер алдынган, ынчалза-даа оларның дүжүттүү ам-даа чавыс боош артпышаан, ол ышкаш чайгаар бүткен шөлдер база четпес ажыглаттынып турар. Ооң түңнелинде мал ажылы барык чылдың-на бөдүүн болгаш чулуктуг чемнер дыка четпес турда кышка ужуражып турар. Чижээ, эрткен кыжын мал чеми-биле хандырылга мындыг болган: бөдүүн чемнер-биле 45,7 хуу, чулуктуг—42,6 хуу, концентраттар — 47,8 хуу болган.

Чамдык ажыл-агыйларның удуртукчуларының болгаш тускай эртемниглериниң буруузу-биле чылдың-на дыка улуг шөлдерден мал чеми культураларының чавыс дүжүдү алдынып турар, а чамдык колхозтарда болгаш совхозтарда тарып каан шөлдүң үнүжү шуут өлүп каар турар. Чижээ, эрткен чылын Чөөн-Хемчикте «Искра» колхоз 500 гектар шөлден кукурузаның ногаан массазын гектар бүрүзүнден-не чүгле 16 центнерни алган. Чүге дээрге, ол черге тарылганы болгаш ажаалданы багай чоруткан, ынчангаш оларны бок үнүштер хөме базып каапкан. Бай-Тайгада «Мурнакчы» колхозтуң суггаттыг черлерниң гектар бүрүзүнден кукурузаның беш-беш-ле центнер дүжүдү, Тес-Хемде «Ак-Эрик» колхозтуң — гектар бүрүзүнден-не 21 центнер дүжүдү алдынган.

Ол бүгү дээрге, силос алырының бисте кол культуразы боор турар кукурузаның ажаалда, тарылгазын хамаан чок көөр чоруктуң түңнелидир. Сөөлгү чылдарда чамдык ажыл-агыйлар кукуруза-биле ажылды эмин эртир баксыраткан, ол культураның тарылга шөлдерин кызырган, звеноларны анаа-ла ёзу барымдаалап тургузуп турар апарган дээрзин чугаалаар херек. Ындыг ээ-харысалга чок чоруктуң түңнелинде чылдың-на чавыс дүжүт алдынып, силос алырының планы күүсеттинмейн турар.

Чамдык колхозтарның болгаш совхозтарның партия организацияларының удуртукчулары мал чеми культураларны өстүрер талазы-биле боттарының ажыл-чорудулгазын шүгүмчүлекчи ёзу-биле көрүп, оортан шын түңнелдерни үндүрер туржук, харын чавыс дүжүт алдынып турарын янзы-бүрү чылдагааннар-биле, чүнүң-даа мурнунга агаар-бойдустуң таарымча чок чоруу-биле тайылбырлаарын оралдажып турарлар. Ол хиреде-ле боттары чер ажылының культуразын бедидер талазы-биле чогуур хемчеглерни албайн турар. Тес-Хем, Эрзин болгаш Өвүр районнарның колхозтарының болгаш совхозтарының ажыл-агыйжы ажыл-чорудулгазының четпес түңнелдери болза, чүнүң-даа мурнунда ол черлерде хову ажылын болгаш мал чеми бүдүрер ажылды эң багай удуртуп турарында болур-дур. Ол ажыл-агыйларның удуртукчулары болгаш тускай эртемниглери чер ажылын ийиги чергениң кылдыр санап, тарылганы чазын удур аңдарган черге чорудуп, суггарылганы чорутпайн, чер ажылының дилиндектей тарыыр системазын амга чедир шиңгээтпейн, шыпааларны болгаш одарларны экижитпейн турарлар, ооң түңнелинде мал чем-биле хандыртынмайн барып турар, а олар боттары малды кыш, чай чок одарладыр чорукка идеп турарлар.

Колхозтарның болгаш совхозтарның, эргелелдерниң болгаш Көдээ ажыл-агый министерствозунуң хөй-хөй тускай эртемниглери минерал-витаминниг чемгерилделерни организастаар талазы-биле чүге олутпай, шүшпең турушту эгелеп турары шуут билдинмес-тир, ол хиреде-ле ук чемишчидилгелер «Сельхозтехниканың» складтарында, зооветснабтың баазазында хөйү-биле чыдар-дыр. Бир эвес кызыл-тас чарбазында дус бар чүве болза, оон ыңай чүү херек боор деп чамдык кижилер ынчаар санап турар. А организмниң өзеринге болгаш шын ажылдаарынга кальций, фосфор, дириг амытандан укталган белок, янзы-бүрү витаминнер болгаш өске-даа амыдыралга херек бүдүмелдер база негеттинер болгай. Ону сагаанда малдың продуктулуу-даа бедик, немелде деңзизи-даа эки болгаш чаш мал-даа четче камгалап алдынар болдур эвеспе.

Чамдык удуртукчулар болгаш тускай эртемниглер витаминниг болгаш минералдыг чемнерни чайын безин ажыглавайн, малды кышкы кажааларга тудуп турарлар. Чижээ, шак ындыг чорук Каа-Хем районда «Октябрь 14 чылы» колхозтуң Мерген сүт-бараан фермазында бар боол турар. Ферманы долгандыр мырыңай курорт ораны черлер туруп турар. Ынчалза-даа колхоз баштаар чери бызааларның чүгле хөй эвес кезиинге чайгы лагерь мүн-не тудуп берген, бызааларны ынаар алгаш барган соонда янзы-бүрү аарыглар читкен. Нийтиниң малынга шак ындыг ээ-харысалга чок чорукту үндезини-биле эдер херек.

Мал ажылы республиканың көдээ ажыл-агыйының кол продукциязын берип турар, ынчангаш ооң саны, бот-үнези болгаш ажыктыы колхозтарның болгаш совхозтарның экономиказын быжыглаарынга эң чугула ужур-дузалыг боор турар. Ол көргүзүглер чүнүң-даа мурнунда мал чемин бүдүрерин болгаш малды чемгерерин шын организастаанындан хамааржыр. Ындыг болганда мал чемнерин белеткээрин улгаттырары, оларны камныг болгаш ажыктыг кылдыр чарыгдаары, оларны бүдүреринге чарыгдалдарны кызырары — сүттү, эътти, дүктү болгаш чууржаны бүдүрериниң болгаш чиик өртектиг болурунуң кол үнер дөзү болур.

Тускай эртемниглерниң санап кааны-биле алырга, мал ажылының продуктуларын бүдүрериниң планнаттынган хемчээлин хандырарынга 1975 чылда 1.025 муң тонна чем единицалары болгаш 102 муң тонна протеинниң шиңгээдилгези негеттинип турар, ол дээрге, 1970 чылда белеткээн тургавындан 1,6 катап хөй-дүр. Ол дээрге болза, бис чылдың-на бөдүүн мал чемнерин 576 муң тоннадан эвээш эвести, ооң иштинде сигенни 268 муң тоннаны, чулуктуг чемнерни 610 муң тоннаны, ооң иштинде силосту 586 муң тоннаны болгаш мал чеми тарааны 139 муң тонна саннызны белеткеп ап турар болурувус ол-дур. Саналгаларның көргүзүп турары-биле алырга, ынча хемчээлдиг мал чемнерин колхоз, совхоз бүрүзү бүдүрүп шыдаар аргалыг болгаш ооң-биле чүгле нийтиниң малын эвес, чоннуң хуузунда малын-даа хандырып шыдаар болуп турар. Ону боттандырары-биле тараа культураларының тарылгазын эвээжетпейн турган, мал чемнериниң болгаш мал чеми тараа культураларының тарылгазының шөлүн улгаттырары баш удур көрдүнүп турар. Бир эвес республиканың колхозтары болгаш совхозтары 1970 чылда хөй чылдыг сигеннерни 10,2 муң гектар шөлге тараан турган болза, 1975 чылда оларның тарылга шөлү 35 муң гектардан эвээш эвес болган турар ужурлуг. Дазылында чемиштиглерниң тарылгазы ийи муң гектар чедир өзер ужурлуг, суланың тарылгазы 14 хуу болгаш арбайның 34 хуудан хөй немежир. Тарылга шөлүнүң өзүлдези көдээ ажыл-агый культураларының дүжүттүү-биле дүүшкен турар ужурлуг: тараа культураларының ортумаа-биле дүжүдү гектардан 12 центнер, силос культураларының — 180, чаңгыс чылдыг сигеннерниң—15 болгаш хөй чылдыг сигеннерниң — 17 центнер чедир өзер.

Сорулга чиик эвес, агротехниканың бедик деңнелин негеп турар. Ол чүнүң-даа мурнунда колхоз болгаш совхоз бүрүзүнге суггаттыг чер ажылын калбартырының бүгү болдунар аргаларын ажыглаары болуп турар. Бо ажыл-херекти бүдүреринге чүвениң хөй нуруузу бистиң ажыл-агый организацияларывыстын, эң ылаңгыя Мелиорация болгаш суг ажыл-агый министерствозунуң, «Тыва суг-тудуг» трезиниң шимченгир ажылындан улуг хамааржыр. Ооң-биле кады колхозтарның болгаш совхозтарның удуртукчулары анаа-ла манап олурбайн, суггарылга системаларын тударынга, акша-хөреңгини дилеп тыварынга болгаш тудуг документациязын хандырарынга бүгү хемчегниң дузаазын көргүзер ужурлуг.

Хөрзүнге минералдыг чемишчидилгелерни төгерин улгаттырары-биле кады шөлдерже органиктиг чемишчидилгелерни үндүр сөөртүрүн көвүдедир херек. Ындыг болза-даа июнь 1-ге чедир органиктиг чемишчидилгелерни үндүр сөөртүрүнүң планы республикада нийтизи-биле чүгле 45 хуу күүсеттинген. Барыын-Хемчик, Өвүр, Улуг-Хем, Таңды болгаш Эрзин районнарның ажыл-агыйлары бо ажылды кончуг багай чорудуп турар. Амдызында, сиген кезилдезиниң болгаш ажаап алыышкынның кампаниязы эгелевээн дээрезинде, ол херекти күженишкинниг кылып болурунуң аргазы бар.

Дүжүттүң бедидериниң кол негелделериниң бирээзи болза чайгы чер аңдарылгазын чогуур өйүнде, шынарлыг чорудары болур. Ынчанмыже хөй-хөй колхозтар болгаш совхозтар ол ажылды аажок узамдыктырып турар. Республикада амга чедир-ле 65 муң гектарның чайгы аңдарылгазы чоруттунмаан азы планның 52 хуузу күүсеттинмээн боол турар. Ол эң чугула кампанияны чорударын ылаңгыя Бай-Тайга, Улуг-Хем, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Тес-Хем, Эрзин дээн ышкаш районнарда онза саададып турар. «Барлык», «Тээли» совхозтарда бо талазы-биле барык чүнү-даа кылбаан, «Чыраа-Бажы», «Найырал», «Улуг-Хая» болгаш өске-даа чамдык совхозтарда кончуг эвээш чер чардынган. Колхозтарның болгаш совхозтарның партия организациялары, көдээ Советтер агротехниканың ол эң чугула принципиалдыг айтырыгларын четпес шиитпирлеп турарлар.

Бистиң хөй удаа чугаалажып келгенивис агротехниканың деңнелин бедидери-биле чергелештир хөрзүннүң урелиринге удур дүүлешкен хемчеглерни болгаш кандааш-кын-биле демиселдиң хемчеглерин боттандырарының сорулгазын чоокку бир-ийи чыл дургузунда шиитпирлеп алза чогуур. Көдээ ажыл-агыйның чогуур өске машина-чепсектерин кады ажыглап тургаш, халбыыш чок андазын-биле чер чарарын нептередириниң дугайында чугаа чоруп турар-дыр. Хөрзүннү ажылдап болбаазырадырының ындыг системазы турда тараа культураларының дүжүттүү гектардан ийи-үш центнер, харын оон-даа хөй немежип бедиир деп чүвени Казахстанның, Алтай крайның болгаш Урал областарының дуржулгазы, а ол ышкаш бистиң көдээ ажыл-агый дуржулга станциявыстың чамдык дуржулгазы көргүзүп турар.

Бистиң байдалывыска кол силос культуразы—кукуруза болур деп чүвени демдеглээн болгай бис. Ынчалза-даа ону силос кылдыр салыры аажок чайзыраңчыг үе-биле—тараа культураларын ажаары-биле болгаш картофель ажаап алыышкыны-биле капсырлажып турар болгаш кукурузаны ажаап алыры узамдыгар, ол болганчок-ла доңатка таваржы бээр. Ооң-биле кады кукуруза силозунда хоолулуг протеин четпес болуп турар. Чочак-тараа болза протеин талазы-биле хоолулуг чемижи хөй белоктуг культура, ону каротин-биле байлакшыдып турар. Чочак-тарааның бир чугула чүүлү болза ону тараа ажаап алырының мурнунда-ла колдуунда-за силостап аптарында, ынчан ол ажылга чогуур техниканы болгаш кижилерни тускайлап болурунда. Чочак-тараа чем кирип турарының үезинде хөй чигирлиг болур, ол чорук сүт кислотазының дүрген тыптырынга болгаш чочак-тарааның эки консервалаттынарынга дузалаар. Ону силостаарда ол хевээр бодун-даа, сула, вика, тарымал тоорук-биле холуштур-даа ажыглап болур.

Чочак-тараа силозу кышкы үеде мал чеминге хоолулуг протеинниң, фосфорнуң болгаш каротинниң эки үнер дөзү боол турар. Ынчангаш бис моон соңгаар ол культураны өстүрүп сайзырадырыбиле эки ажылдазывысса чогуур. Чочак-тарааны бистиң республиканың бүгү ажыл-агыйларынга өстүрүп болур. Ону сула азы арбай-биле кады тарыыры кончуг ажыктыг. Өстүрүп үндүрген масса чүгле силоска ажыглаттынып болур эвес, харын оон хөй белоктуг тараа холумактарын база ап болур, ол чорук мал ажылының чем-суурун быжыглаарынга кончуг чугула.

Тулаалыг болгаш чадаң үнүштерлиг участоктар республиканың барык-ла колхоз, совхоз бүрүзүнде бар. Ол черлерни шиңгээдип алыры болгаш ажыл-агыйжы ёзу-биле ажыглаары дыка хөй черлерге ындыг-ла кончуг берге эвес, а ол хемчег мал чеминиң курлавырын дыка көвүдедип болур болгай. Ындыг турбуже бистиң чамдык черлерде партия-даа, көдээ ажыл-агый-даа органнарывыс ол ажылды чедир үнелевейн турар. Бис чугаа-соот чорударынга өйлежип турувуста бистиң шынааларывысты, шыктарывысты чадаң үнүштер тудуп чип турар ышкажыл. Шынааларның дажын аштаарының хемчеглери кедергей четпес чоруттунуп, шыктарга болгаш одар-белчиирлерге чер кырының экижидилгези болгаш хөй чылдыг сигеннер тарылгазы чоруттунмайн турар.

Республиканың колхозтары болгаш совхозтары культурлуг одар-белчиирлерни шиитпирлиг тургузар, бойдустуң чайгаар бүткен кежиктерин улуу-биле ажыглаар херек. Ынчанмас болза, мал чеминиң айыттынган хемчээлин хандырары, сүткүр малдың продуктулуунуң чогуур деңнелин болгаш малдың күштүг семиртилгезин организастаарын чедип алыры болдунар арга чок болур. Мал чеминиң участоктарын экижидер, малдың чемнерин көвүдедир талазы-биле хемчеглерни чамдык ажыл-агыйларның ап чорудуп турары-ла шын. Каа-Хем районнуң «Коммунизмче орук», «Ленинчи орук», Таңдының «Революцияның чалбыыжы» колхозтарында, «Межегей», «Найырал», «Элегес», «Россия», «Күш-ажылдың хостуу» совхозтарда сиген кезер 10 муң ажыг гектар шөлге культур-техниктиг ажылдар чоруттунган. Бо чылын «Саян» совхозка 180 гектар, «Өөк»—380 гектар шөлге дөңгеликтерни болгаш чадаң үнүштерни кезип кыргаан, Бай-Тайга районнуң «Мурнакчы» колхозунга 120 гектар шөлдүң харааның болгаш чадаң үнүштерин тура тырткаш, хөй чылдыг сигеннер тарыыр кылдыр ажыглаан.

Бо чылын Барыын-Хемчик районнуң ажыл-агыйлары мал чеминиң дугайында сагыш салып, мал чеми культуралар тарыыры-биле шөлдү 500 гектар калбарткан, ол черлерде 180 тонна минералдыг чемишчидилгелерни төккен, ында сиген кезер черлерниң хараганын, чадаң үнүштерин тура тыртып, суггарылганы чорудуп турар. Нийтиниң мал ажылынга чемнер белеткээрин көвүдедир талазы-биле эки эгелээшкинни «Октябрь 30 чылы» колхоз болгаш «Алдан-Маадыр» совхоз кылган.

Ынчанмыже малдың чем-суурун быжыглаары дээш демисел республикада ам-даа массалыг шинчилиг болбайн турар. Хөй-хөй колхозтар болгаш совхозтар техниканың болгаш өске-даа материалдыг курлавырларның чедишпезинге чылдак хап алгаш, бо талазы-биле кандыг-даа ажылдар чорутпайн турар. «Тыва суг-ажыл-агый тудуг» трестиң культура-техниктиг ажылдарны чорудуп турар 2 болгаш 3 дугаар КМК-лары сиген шөлдерин болгаш одарларны экижидер талазы-биле хөй чүүлдү кылыр ужурлуг. Ынчанмыже, 30,5 муң гектарга ажыл чорудар төлевилел-смета документациязы бар тургаш-ла, олар чүгле 10,5 муң гектарга культура-техниктиг ажылдарны чоруткан. Чамдык ажыл-агыйларда элээн хөй ажылдарны эчизинге чедирбейн, ара каапканындан ол черлер ам ажыглал чок ээн чыдып турар. Чижээлээрге, Бии-Хем районнуң «Кызыл тараачын» колхозунга 1968 чылда 400 гектар черниң дөңгеликтерин кескен, а ону кургадырының ажылдары ам-даа чоруттунмаан. Бир эвес ол черлерни шиңгээдип апкан чүве болза, ажыл-агый чыл санында 800 тонна сигенни немештир ап турар апаар ийик.

Чөөн-Хемчик районнуң «Искра» колхозунга 300 гектар сиген шөлдериниң культура-техниктиг ажылдарын доозар дугайында чугаа-соот тар үр үе иштинде чоруп келген болгай. «Найырал» совхозта 200 гектар шөлден кестинген чадаң үнүштерни мынчага чедир арыглап аштаваан болгаш ол черни дескилеп чарбаан. «Межегей», «Кара-Хаак», «ҮТКА 25 чылы», «Бүрен» совхозтарда ол ажылдарны база-ла эчизинге чедирбээн, ол черлер анаа-ла ажыглаттынмайн чыдар. Көдээ ажыл-агый министерствозу (эш Лаасол), Суг-ажыл-агый министерствозу (эш Достак-оол) бо херекти корум-чурумга киирер болгаш бо чылын кылза чогуур бүгү-ле культура-техниктиг ажылдарны шуптузун күүседир херек.

Белеткеттиниип турар мал чемнериниң шынарының айтырыынга доктааксап тур мен. Республиканың хөй-хөй колхозтары болгаш совхозтары өлче кончуг кошкак кичээнгей салып турар. Саны-ла бар болза ол-ла ыйнаан дээр принцип-биле ажылдап турарлар. Ындыг принцип шын эвес болгаш ажыл-агыйларга хораны чедирип турар, ооң түңнелинде хөй санныг продукцияны чедир албайн баар боор-дур. Малдың бедик шынарлыг чемнерин белеткээриниң база бир дешпилелиг аргазы болза сенажты салыры болур. Бо арга улуг артык шинээлдерлиг, чүге дээрге, ховуга кургадырының байдалдарында сигенни ажаап алыр үезинде агаарның байдалы эки турда безин сиген хоолулуг шынарын 30—35 хуу чедир чидирип турар, силос болган чок-ла дүдүп, чыдый бээр. Оон түңнелинде чемнерниң шынары кудулаар, харын-даа ажыглаар аргажок болур. Мону сенажты салып тургаш чайладып база болур. Ооң килограммында 0,40 чедир чем единицазы, 50—65 грамм хайылдырар протеин, 40 миллиграмм ажыг каротин бар болур. Сигеннерни ындыг арга-биле ажаап алганда хоолулуг бүдүмелдерниң нийти чидирии 13—27 хуудан ашпайн турар.

Мал чемнерин белеткээриниң ындыг аргазының артык шинээлдери маргыш чок. Ооң ужурунда люцерна тарылгалыг ажыл-агый бүрүзү бо чылдан эгелээш сенажты белеткээрин боттандырып чорудар ужурлуг.

Витамин сиген далганының белеткээр талазы-биле ийи агрегатты республикага шагда эккелген. Ооң бирээзи «ҮТКА 25 чылы» совхозта, өскези «Элегес» совхозта чыдар. Чоокта чаа үшкү агрегатты дуржулга станциязынга чедирген. Ынчалза-даа оларны ам дээрезинде ажыглавайн турар. Бо машиналар-биле малдың чаш төлүнге бедик үнелиг белок-витаминниг чемнерни белеткеп ап болур-ла болгай.

Идепкейлиг вентиляцияның дузазы-биле сигенни, ылаңгыя тарымал сигеннерни кургадыры эки түңнелдерни берип турар. Ынчаарга чемнерниң хоолулуг кезээ болгаш ооң витаминниң эң долузу-биле хевээр артып турар. Чер кырынга силос салыр аргадан ойталаар херек. Ындыг арганың үезинде сигенниң хоолулуг бүдүмелдери 30 ажыг хуу ышкындырар, сигенниң шынары баксыраар болгаш ону мал чемгереринге ажыглаар аргажок апаар. Ханаларын болгаш дүвүн цементилиг малгаш-биле чаап тургаш, онгарларны казар ажылды партияның район комитеттери, райкүүскомнар шыңгыы контрольга алыры эргежок чугула. Районнарда турар үлетпүр бүдүрүлгелери болгаш өске-даа организациялар бо херекке шыдаар шаа-биле дузалаар болза улам эки болур. Оон аңгыда ферма санынга-ла мал чеми белеткээр дериг-херекселдерлиг цехтерни тургузары чугула. Мал чеми кылыр цехтерни тудуп тургузар талазы-биле дуржулга бисте бар болгай. Эрткен кыжын Таңды районнуң «Революцияның чалбыыжы» колхозка мал чеми белеткеп кылыр талазы-биле ажылды үлегерлиг организастаан турган. Ол-ла ышкаш цехти ам Көдээ ажыл-агыйның дуржулга станциязында кылып турар. Ынчангаш айыттынган тудугларны кылырынга таарымчалыг амгы үени халас эрттирбес болза чогуур.

Мал чемин ыяап-ла тускай бригадаларның болгаш звеноларның күжү-биле белеткээр ужурлуг. Республиканың колхозтарынга болгаш совхозтарынга ындыг бригадаларны болгаш звеноларны доп-дораан четчелеп тургузар херек. Бригадирлерни СЭКП райкомнарының номенклатуразынга ыяап-ла алыр. Оон аңгыда мал чеминиң белеткелчилеринге шаңнал-макталдарның болгаш төлевирлерниң системазын ыяк ажылдап кылыры чугула.

Малчыннарның ажылын ийи ээлчеглиг кылдыр организастаар чорук мал чемин белеткээринге күш-ажылчы курлавырларны улгаттырарының бир аргазы болуру чугаажок. Малчыннар болгаш оларның өг-бүлелериниң кежигүннери ийи ээлчег-биле ажылдаар апаар болза, кандыг-даа ажылдарга, эң ылаңгыя мал чеми белеткээринге идепкейлиг киржир аргалыг болур. Маңаа холбаштыр партия обкомунуң IX пленумунуң шиитпири амдыгаа чедир четпес күүсеттинип келген деп чүвени партия организацияларының, ажыл-агыйларның удуртукчуларынга сагындырар ужурлуг. План ёзугаар 760 өг-бүлени ийи ээлчеглиг ажылче киирер турган болза, херек кырында чүгле 40 ажыг-ла өг-бүлени чаа ёзу-биле ажылдаарынче шилчиткен боол турар. «Тоора-Хем» совхозка 10 өг-бүлени сууржуткан, ынчалза-даа олар элээн болган соонда эрги черинче көжүп чоруй барганнар.

Бо талазы-биле ажыл нарын деп чүве билдингир. Ол чоннуң шаг-шаандакы чаңчылдары-биле холбашкан. Ынчалза-даа ол ажылды ханызы-биле, партийжи ёзу-биле көөр, харысалгалыг кылыр болза, чоннуң сагыш-сеткилин чайгаар-ла хаара тудар апаар. Бо херекке күрүне биске улуг дузаны чедирип турар. Тодаргайлаарга тускай автобустарны, күштүг машиналарны, танкеткаларны берип, совхозтарга ажыл төлевириниң фондузун улгаттырган, хууда бажың тударынга улуг чиигелделерни кылып, хойжуларга кадарар хойнуң сан-түңүн безин эвээжеткен. Ынчангаш бо хире улуг дузаламчыны социал-культурлуг болгаш зоотехниктиг хемчеглерни боттандырып чорударынга үре-түңнелдиг кылдыр эки ажыглаары чугула.

Мал чемнериниң шынарын бедидери дээш демиселге улуг роль агрохимлабораторияның ажылдакчыларынга онаажып турар. Олар белеткеттинген чемнерниң шынарын бүгү черлерге тодарадыр, ол чугула сорулганы шиитпирлээрде колхозтарның болгаш совхозтарның специалистеринге улуг дузаны көргүзер хүлээлгелиг.

Мал ажылын чем-биле хандырарының айтырыглары парткомнарның, партия райкомнарының бюроларының көдээ болгаш район Советтериниң күүскомнарының чугаалажыр хүн чурумундан үнмес ужурлуг. Сиген кезер шөлдер, тараа ховулары-биле бир дөмей, ажыл-агыйларның удуртукчуларының болгаш специалистериниң, бүгү көдээ ажыл-агый органнарының доктаамал сагыш салыр чүүлү болган турар ужурлуг. Мал чеми культураларның дүжүттүүн бедидери, фураж мөөннээриниң планнарын күүседири дээш бүдүрүлгениң бүгү звеноларының харысалгазын көдүрер херек.

Мал чемнерин бүдүрерин көвүдедир, оларның шынарын экижидер талазы-биле хемчеглер район бүрүзүнде тодараттынган амгы үеде республиканың колхозтарынга болгаш совхозтарынга партияның область комитединиң бо пленумунуң шиитпирлери-биле холбашкан бүгү айтырыгларны база катап ылавылаар, оларны ыяап күүседип эгелээр херек.

Хамыктың мурнунда ажаап алыышкын техниказын чогуур өйүнде эки белеткеп алыр херек. Ындыг турбуже хөй-хөй ажыл-агыйлар тараа комбайннарын септээринче ам-даа кирбээн боол турар. Силос ажаап алыр комбайннарның чүгле бештен шоолут ашпас хуузу септеттинген, сиген кезер машиналарның болгаш өске-даа техниканың хөй кезии белеткеттинмээн. Барыын-Хемчик, Таңды, Тес-Хем районнарда болгаш Кызыл хоорай Советиниң ажыл-агыйларында бо ажыл онза хожудап турар. Техниканы белеткээринче доп-дораан ажылдап кирер херек. а партия организациялары ук ажылдың чоруттунуп турарынга онза контрольду тургусса чогуур. Бо талазы-биле «Сельхозтехниканың» республика каттыжыышкыны болгаш район салбырлары кызымаккай ажылдаар ужурлуг. Ол черлер колхозтарның болгаш совхозтарның хуузунда күжүнче кордал салгаш, сагыш амыр манап олуруп турары окта таарышпас.

Колхоз болгаш совхоз бүрүзүнге сигенни кезип алыр болгаш күскү, кышкы үеде одарларга ажыглаар кылдыр мал чеми культураларның немелде тарылгазын чорудар херек. Ону чедип алырда суланың болгаш хөй чылдыг сигеннерниң үрезиннери бар болгай. Бай-Тайга, Улуг-Хем болгаш Каа-Хем районнар кукуруза тарылгазының планын мынчага чедир күүсетпээн элдеп чүве. Ындыг байдалды эдип алыр херек.

Сиген кезилдезинче массалыы-биле кириптер өйнү манап олурбайн, аът-биле сиген кезер машиналарны болгаш кадыырларны ажыглап тургаш сигенни кезип болур черлерни амдан эгелеп дилеп тывар херек. Будук-бүрү болгаш шагар-оът чемиштерни белеткээринче кижилерни мобилизастаар херек.

Ылаңгыя төп районнарның хөй-хөй колхоз, совхозтарында эрткен чылдың мал чемнери, дыка хөй эки шынарлыг саваң, силос, концентраттар артып калган. Оларны бүрүн камгалап кадагалаарының хемчеглерин дарый алыр херек. Саванны канчап-даа өрттедип болбас, сигенниң арткан сараатарын кажаалап алыр. Арткан бөдүүн чемнерни пресстеп турар ажыл-агый удуртукчуларын ол талазы-биле деткиир апаар.

Мал ажылын дүрген хөгжүдериниң, ооң чем-суурун быжыглаарының программазын күүседири партия организацияларының органзакчы болгаш масса-политиктиг ажылындан дыка хамааржыр. Мал чеми белеткеп турар бригада бүрүзүнге, ферма бүрүзүнге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүрериниң курлавырларын чогаадыкчы ёзу-биле дилеп тывар, дээштиг чарышты калбартыр херек.

Эштер, бо чылдың бирги чартыының төнеринге чедир он четпес хонук арты. Ынчанмыже республиканың хөй-хөй колхозтары болгаш совхозтары мал ажылының продуктуларын садар талазы-биле күрүне мурнунга ам-даа улуг өрелиг. Ажыл-агый бүрүзү планнарны эът, сүт болгаш дүк садарының немелде онаалгалары-биле кады бүрүн күүсеткен турзун дээш дарый хемчеглерден алыр херек.

Бистиң республиканың партия, совет органнарының, хөй-нийти организацияларының, көдээ ажыл-агыйның бүгү ажыл-ишчилериниң хүндүлүг херээ — көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрериниң болгаш белеткээриниң чүгле планнарын эвес, харын хүлээлгелерин база хуусаа бетинде күүседири, нийтиниң мал ажылын бедик хоолулуг чемнер-биле четчир кылдыр хандырары болур, ол чорук көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин улам ыңай көдүрер талазы-биле, СЭКП-ниң XXIV съездизиниң салган сорулгаларын чедиишкинниг күүседиринге дөгүм болур.

Бүгү күштүг малга быжыг чем-суурну тургузарынче

Эш В. Н. Филипповтуң илеткелиниң соонда пленумга чугаалашкан айтырыгның талазы-биле санал-онал солчуушкуну эгелээн.

Бир дугаарында СЭКП-ниң Чөөн-Хемчик райкомунуң бирги секретары эш Ш. Куулар сөс алгаш, нийтиниң малынга быжыг чем-суурну тургузар талазы-биле ында чорудуп турар хемчеглерниң дугайын тодаргай чугаалаан. Районнуң «Алдан-Маадыр» совхозу болгаш «Октябрь 30 чылы» колхозу нийтиниң малынга бөдүүн чартык чылда четчир эки шынарлыг чемни белеткеп алыр талазы-биле эгелекчи саналды үндүрүп, районнуң бүгү ажыл-агыйларын кыйгырган.

— Ол ийи ажыл-агыйның эгелекчи чоруун райкомнуң бюрозу деткээн—деп, эш Куулар чугаалаан.— Малга бөдүүн чартык чылда четчир чем курлавырын тургузарының хемчеглерин өске бүгү ажыл-агыйлар база ап турар. Ол сорулга-биле районда шупту 3200 гектар сиген шөлдерин суггарган. Бо ажылче тус-тус малчын бригадалар безин кирипкен. Чижээ, «Алдан-Маадыр» совхозтуң Оргу-Шөлде Ооржак Дажы-Намчалга удурткан хойжу бригадазы 100 гектар сиген шөлүн малчыннарның боттарының күжү-биле суггарып турар.

Тус-тус ажыл-агыйларга мал чеми белеткээрин көвүдедириниң хемчеглерин районнуң көдээ ажыл-агый эргелели ажылдап кылган. Ол хемчегде район төвүнде янзы-бүрү албан-организация черлериниң колхозтарга болгаш совхозтарга көргүзер шеф дузаламчызын организастаарынга улуг кичээңгейни салып турар. Организациялар шефтеп турар ажыл-агыйларынга сиген кезип, тараа саваңын бөлүп, сарааттап бээриниң тодаргай онаалгаларын алган.

Чөөн-хемчикчилер бо чылдың кааң, берге агаар-бойдус байдалын өөренип көргеш, суггаттыг сиген шөлдеринге минералдыг чемишчидилгелерни бир-ле дугаар төккен. Ол чорук сигенниң арбын дүжүдүн алырының магадылалы болуп турар.

Оон ыңай эш Куулар силостаашкынның шынарын экижидериниң онзалап доктааган. Районнуң ажыл-агыйлары анаа оңгарларга силос салырындан ам ойталап турар. Чүге дээрге, ынчаар кылган силос кончуг куду шынарлыг, хоолулуг эвес болур. Цементилеп тургаш кылган алды силос оңгарын ажыл-агыйлар эрткен чылын белеткеп алган. Аңаа 18 муң тонна силос кирер. Оон аңгыда, 20 муң тонна силос кирер ам-даа 9 оңгарны белеткээр деп турар. Аңаа хереглээр цемент чедишпези бергедээшкинни таварыштырып турарын ора-тор айыткан.

Районнуң ажыл-агыйлары

(Төнчүзү 3-кү арында).

Бүгү күштү малга быжыг чем-суурну тургузарынче

(Төнчүзү. Эгези 2-ги арында).

бо хүннерде мал чемин белеткээринче эгелеп кирипкен. Чижээ, СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң сигенчилери Хөндергей хемниң бажында сиген эки үнген черлерден мал чемин белеткей берген. «Чыраа-Бажы» совхозтуң ажыл-ишчилери будук-бүрү чемнерни кургадып кирипкен.

Ниитиниң малынга чем белеткелин районга механизастаттынган 14 бригада, 52 звено чорудар, оларга муң ажыг кижи ажылдаар. Ооң-биле чергелештир мал чеминиң белеткелинде механизацияның кошкаан эш Куулар айыткан. Сараат салыр херекселдер, сигенни күштүг салгыннадыышкын-биле кургадыр установкалар, бүгү казар техника ажыл-агыйларда чедишпес. Көдээ ажыл-агый министерствозу, «Сельхозтехниканың» республика каттыжыышкыны болгаш өске-даа хамаарышкан организациялар бо четпес чорукту чайладырынче кичээнгей салырын оратор айыткан.

Каа-Хем районда «Тиилелге» колхозтуң даргазы эш В. Евтушковтуң ол ажылдайда мал чемин белеткээрин организастап турарының дуржулгазын чугаалааны дыка солун болган. Колхозта сиген болгаш өске-даа чемнерни белеткээр тускайлаттынган чаңгыс бригада бар. Ону бүрүнү-биле механизастаан. Мал чеминиң белеткекчилерин агроном удуртуп турар. Бригадада шупту 22 кижини быжыглаан, оларның иштинде 16 механизатор бар. Бригаданы ийи звено кылдыр үскен. Механизастаттынган бригаданың бүдүн чыл дургузунда кылган-на ажылы мал чемин белеткээри, ону кышкы үеде тус-тус коданнарга сөөртүп чедирери, мал чеми культураларның тарылгазын чорудары, сиген шөлдерин, одарларны болбаазырадыры болур.

«Тиилелге» колхоз эрткен чылын 1500 тонна бөдүүн чемниң орнунга 2500 тоннаны, 10 муң тонна силостуң орнунга 14600 тонна силосту белеткеп алган, ынчангаш мал чеми чүгле чедишкен эвес, харын-даа курлавыр болуп арткан. Бо чылын мал чемин оон-даа хөйнү белеткээрин колхоз шиитпирлеп алган. Ону чедип алырының болдунар аргазы бар. Сиген шөлдерин эки болбаазырадып, чемишчидилгени төп турарының ачызы-биле чаңгыс гектар анаа сиген шөлүнден 13 центнер, тараан хөй чылдыг сигеннерниинден 28,5 центнер дүжүттү ап турар.

Мал чемин арбыны-биле белеткээринге колхозта сигенчилерниң күш-ажылының төлевириниң доктааттынган чуруму база-ла салдарлыг болуп турарын эш Евтушков айыткан. Сигенчи бригаданың кежигүннеринге шалыңны кестинген гектар черни барымдаалап эвес, а белеткээн сигенниң тонназын барымдаалап төлеп берип турар. Хөй тонналы белеткээн тудум-на, алыр төлевири улуг болур. Оон аңгыда, оларга натура-биле сигенни бээрин база практикалап турар. Материалдыг идиг бээриниң мындыг хемчеглериниң уламындан бодунуң ажылының түңнелинге сигенчилерниң сонуургалы бедип турар.

Эш Евтушков бодунуң саналының түңнелинде эптежип болбас бир четпес чорукка доктааган. Кат, мөөгү быжып кээрге, колхозтуң сиген, тараа шөлдеринге катчылар, төтчеглекчилер эндерлип келир. Олар сиген, тараа шөлдерин боттары таптай базып, машиназы-биле бастырып кааптар. Шак ындыг чорук колхозка эвээш эвес когаралды чылдың-на таварыштырып турар. Моон соңгаар ону болдурбазының хемчеглерин алыры эргежок чугула.

Индирде — республиканың көдээ ажыл-агый министри эш Д. Лаасол. СЭКП-ниң XXIV съездизиниң көдээ ажыл-агыйның мурнунга салган улуг сорулгаларын амыдыралга чедиишкинниг боттандырарынга бир кол чүүл болза, мал ажылынга быжыг чем-суурну тургузары болур. Ынчангаш партия обкомунуң бо пленумунга мал чеминиң белеткелин күштелдирер дугайында айтырыгны тургусканы таварылга эвес. Чем четпезиниң уламындан малдың өлүп хораар, ооң продуктуазуунуң куду болур чоруун шиитпирлии-биле чайладырының өйү келген.

Эрткен беш чылда республиканың көдээ ажыл-агыйы көскү чедиишкиннерлиг болган. Малдың баш саны өскен, ооң продуктулуу бедээн. Ынчалза-даа ол чүүлдер өзүп турар херегледи хандырып шыдавайн турар. Моон ужурунда мал чемин белеткээрин көвүдедириниң база ооң шынарын бедидериниң айтырыы онза чугула ужур-дузалыг болуп турар. Эрткен беш чылдыынга бодаарга, бо беш чылда мал чеминиң бүдүрүлгезин 2,5 катап көвүдедир ужурлуг. Ону кандыг арга-биле чедип алырынга доктаагаш, эш Лаасол тарымал сигеннерниң шөлүн калбартырының болгаш оларның дүжүттүүн бедидериниң эргежок чугулазын онзалап демдеглээн.

— Тарымал сигеннер бистиң бүгү белеткеп ап турарывыс бөдүүн мал чеминиң барык-ла кезик хирези болуп турар болгай—деп, министр уламчылаан.— Ындыг турбуже, хөй-хөй ажыл-агыйлар чаңгыс чылдыг база хөй чылдыг сигеннерниң тарылгазын калбартыр, ону чемишчидеринге шоолуг кичээнгей салбайн турары шын эвес. Чижээ, бо чылын тарымал сиген шөлдеринге төксе чогуур минералдыг чемишчидилгелерниң чүгле 0,2 хуузу төктүнген, азы барык-ла төктүнмээни ол ышкажыл. Мындыг болуп турда тарымал сигенден канчап чаагай дүжүттү алыр боор. Ооң уламындан «Барлык», «Найырал» болгаш өске-даа чамдык совхозтар тарымал сигенниң гектар черинден 3—6 центнер дүжүт ап турар-дыр. Бир эвес черни эки болбаазырадыр болгаш сигеннерни суггаттыг черге тарыыр болза, гектардан оларның 13 центнер чедир дүжүдүн ап болур.

Моон соңгаар ажыл-агыйларның удуртукчулары болгаш тускай эртемниглери чаңгыс база хөй чылдыг сигеннер тарылгазынга хамаарылгазын үндезини-биле өскертир херек. Сигеннерни аргалыг болза, суггаттыг черлерге тарааш, үнүүшкүн үезинде ийи-үш катап суггарарын, оларны минералдыг чемишчидилге-биле чемгерерин чедип алыр херек. Ынчаарда тарымал сигенден чогуур дүжүттү ап болур. Сиген тарылгазын калбартыры-биле республика бо чылын 100 тонна сиген үрезинин өске черлерден садып алган. Ынчангаш ажыл-агыйларның тарымал сиген шөлүн калбартырының аргазы бар-дыр.

Бо беш чылда тарымал сигеннерниң шөлү 30 муң гектар чедер. Ол болза, бүгү сиген шөлүнүң үштүң бир хуузу болур. Сиген тарыыр шөлдерни экижидип, болбаазырадырынга күрүне улуг хөреңгилерни база берип турар. Оон ыңай ажыл-агыйларның боттарының хөреңгилерин база киириштирер анаар.

Тываның көдээ ажыл-агыйының Дуржулга станциязының директорунуң эртем талазы-биле оралакчызы Х. Ензак санал бергеш, мал чемин бүдүрерин көвүдедириниң болгаш ооң шынарын экижидериниң талазы-биле станцияның чорудуп турар ажылдарының дугайын чугаалаан. Сигенни кайы үеде кезип белеткээрге эң-не хоолулуг болурунуң талазы-биле шинчилелди станцияның ажылдакчылары кылган. Олар 1970 чылда 100 гектар тарымал сиген шөлүнге суггарылганы чорудуп, чемишчидилгени төккеш, чай дургузунда ийи удаа кезилдени чоруткан. Ооң гектар бүрүзүнден 38,8 центнер сиген дүжүдүн алган. Ындыг дуржулганы кылбаан черниң гектарындан чүгле 23 центнер сиген дүжүдүн алган.

Малдың баш санын өстүрер болгаш ооң продуктулуун бедидер айтырыгны шиитпирлээринге кол ужур-дузалыг чүве болза, чер ажылының структуразын канчаар тургусканындан дыка хамаарыжыр дээрзин СЭКП-ниң Барыын-Хемчик райкомунуң бирги секретары эш В. Чернов чугаалаан. СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирин ёзугаар районнуң ажыл-агыйлары тоску беш чылдың баштайгы чазында-ла тарылга шөлүнүң структуразын эде көрген. Бо чылын мал чеми культураларны 5824 гектар черге тараан. Ол дээрге бүгү тарылга шөлүнүң 29,3 хуузу болур. Тарыттынган мал чеми культураларны тодаргайлаарга мындыг: кукуруза 2271 га, чаңгыс чылдыг сигеннер (сула) 3209 га болгаш хөй чылдыг сигеннер (люцерна) 644 га.

Дараазында чылдарда мал чеми культуралары 7700 гектар черге, ооң иштинде суггаттыг черлерге тарыыры 2500 га чедер.

Тарылга шөлүнүң структуразын ынчаар эде көргени малга быжыг чем-суурну тургузар дээрзин районнуң партия организациязы көргеш, ол ажылды турушттуу-биле чорудуп турар. Район бо чылын малга 16900 тонна бөдүүн чемнерни, 20 муң тонна силосту болгаш 5 муң тонна мал чеми тарааны белеткээр. Ол дээрге, тоску беш чылдың баштайгы кыжында малды хүр кыштагладырының магадылалы болур.

Оратор оон ыңай мал чемин белеткээр техниканың септелгезин районда кидин түлүк чоруп турарын чугаалаан. Районнуң малчыннары чүгле сигенчилерже көрнүп орар эвес, боттары база мал чеминиң белеткелинче киргеш, бо чылын 1500 тонна сигенни белеткээрлер. Оон аңгыда районнуң үлетпүр бүдүрүлге черлери мал чеми белеткээринче база күжүн салырлар. Ылаңгыя «Тыва даг-дүгү» комбинаттың коллективи «Барлык» совхозка 300 дөрбелчин метр ишкир силос оңгарын кылып бээр, а районнуң ыяш ажыл-агый чериниң коллективи малга будук-бүрү чемнерни белеткээринге шуут киржирден аңгыда, чамдык сиген кезер участоктарны база сигенчилерниң эргезинге шилчидип бээр.

Бии-Хемде «Саян» совхозтуң директору эш В. Пащенко бодунуң саналынга суггаттыг сиген шөлдеринге реконструкцияны чорударының эргежок чугулазынга доктааган. Совхоз бо чылын суггаттыг сиген шөлдерин бүрүн ажыглаар сорулга-биле ынаар арык бугаларны казып үндүрген. Ол черлерде сиген амгы үеде кончуг эки үнүп чыдар. Совхозтуң тускай эртемниглериниң баш удур санап көргени-биле алырга, оортан 350 тонна сиген болгаш 20 муң ажыг тонна силос алдынар. Ол дээрге хөй-хөй тонна немелде эът, сүт, дүк болгаш өске-даа мал ажылының продуктулары болур дээрзинге оратор база катап доктаагаш, олче өске ажыл-агыйлар көрүнзе чогуур дээрзин чугаалаан.

Көдээ ажыл-агый продуктуларының белеткелиниң болгаш шынарының талазы-биле кол күрүне инспектору эш М. Сухачев саналынга шынар дээрге, кол көргүзүг болур дээрзинче пленумнуң киржикчилериниң кичээнгейин угландырган.

Чамдык ажыл-агыйлар, ылаңгыя Каа-Хемде «Октябрь 30 чылы» колхоз эрткен чылын күрүнеге тараа садарының планын ажыр күүседир дээш кандыг-даа план, саналга чокка тарааны садыпла турган. Сөөлүнде барып колхоз тарааны, ооң иштинде мал чеми тарааны дедир-ле күрүнеден садып алыр, харын-даа баштайгызындан артык улуг чарыгдалдарны үндүрер ужурга таварышкан.

Республиканың ажыл-агыйларынга эрткен чылын 11 муң тонна тараа кудуруу бар деп санаттынып турган. Ынчалза-даа сөөлүнде барып мал чеми тараа чедишпейн барган. Бо дээрге чогум тараа кудуруу турган бе азы анаа тараа бе, ол кайнаар барганыл деп чүве билдинмейн барган. Ол болза ажыл-агый органнарының ээ-харысалга чок чоруу болур дээрзин оратор буруу шапкан.

Мал чемин өскээр чарыгдаар чорук малдың күш-деңгели кошкак болур чорукка чедире бээр деп оратор оон ыңай уламчылаан. Ылаңгыя Эрзин, Тес-Хем районнар эът садарының чартык чыл планының чүгле 20 хуу хире күүсеткилээн. Ооң чылдагааны болза малдың кыштыы багай болганында.

План-даа, бедиткен социалистиг хүлээлге-даа күүсеттинип болур боттуг чүүл-дүр дээрзин Эрзин райкүүскомунуң даргазы эш С. Сади саналынга чугаалаан. Чижээ, районда Ленин аттыг болгаш «Коммунизмче орук» колхозтар күрүнеге сүт садарының чартык чыл планын хуусаа бетинде күүседипкеннер. Бир эвес малга быжыг чем-суурну белеткээрин моон соңгаар улам-на күштелдирер болза мал ажылының продуктуларын бүдүрери болгаш ону күрүнеге садарының планы ыяап-ла күүсеттинген турар дээрзиниң тодаргай чижээ олдур дээрзин оратор чугаалаан.

Районда мал ажылының шылгарангай ажылдакчылары өзүп турарын эш Сади улуг чоргаарал-биле демдеглээн. Сергей Мижит, Эрес Ендан, Соян Алдын-оол база өске-даа он-он мал ажылының мурнакчылары өзүп турар.

Малга хөй чемни белеткеп бээринге суггаттыг черлер шиитпирлиг улуг ужур-дузалыг. Ындыг болза-даа Эрзин районда 600 гектар хире суггаттыг черлер четче ажыглаттынмайн турарын оратор ботшүгүмчүлелчи ёзу-биле миннип чугаалаан.

— Бистиң район бо чылын 16948 тонна бөдүүн, 52900 тонна чүлуктуг мал чемин белеткээр ужурлуг—деп, Улуг-Хем райкүүскомунуң көдээ ажыл-агый эргелелиниң начальниги И. Тур саналын эгелээн. Ынчангаш ону күүседир төлээде, 1577 га чаңгыс чылдыг, 1577 га хөй чылдыг сигенни база чайгаар үнген оът-сигенни кезип белеткээр сорулга туруп турар. Малга быжыг чем баазазын тургузар дээш районнуң колхоз, совхозтары аңаа бүгү талалыг белеткелди чоруткан. Районда ниитизи-биле сиген кезер 21 механизастаттынган звено тургустунган. Мал чеми белеткелинге 420 малчын киржир, оларның кижи бүрүзү 3 тонна сиген белеткээр хүлээлгени алгылаан. Партия организациялары сигенчилер ортузунга чорудар политмассалыг ажылдың планын база тургузуп алгылаан.

Сиген белеткели — бүгү ниитиниң хереэ, ол кол сорулга, аңаа бүгү талалыг хынамчалыг белеткел херек дээрзин эш Тур демдеглевишаан, чартык чылдың хүлээлге-планнарының районда канчаар күүсеттинип турарын илереткен. Район чартык чылда күрүнеге дужаар сүт планын июнь 10-да күүседипкен. А эът болгаш дүк планнарының күүсеттинге бээриниң аргалары бар. Бо талазы-биле организакчы ажылдарны улам күштелдирери ам-даа негеттинип турар.

Таңды райкүүскомунуң көдээ ажыл-агый эргелелиниң начальниги эш Г. Заркевич сиген кезилдезинге белеткелдиң байдалын, районнуң ажыл-агыйларында бо талазы-биле чедер-четпестерни чугаалаан. Ам кол сорулга болза, малга четчир чемни бүгү-ле аргаларны хереглеп тургаш белеткээри болур. Районда ниитизи-биле сиген белеткээр 6 бригада тургустунган. Ол ышкаш ажыл-агыйлар силос салыр оңгарларны белеткеп ап турар. Бо ажылга шефтээшкинни ажыглап турар бис. Ылаңгыя «Тыва кобальт» комбинаттың ажылчыннары «Элегес» совхозка силос оңгарын казып бээр деп бот-идепкейин үндүргеннер.

Ол ышкаш чайлагларда малчыннарның культурлуг байдалын улам көдүрериниң эргежок чугулазын эш Заркевич база демдеглээн.

Малга быжыг чем баазазын тургузары—амгы үеде кол сорулгаларның бирээзи. Бөже кичээнгейни партия организациялары болгаш ажыл-агый удуртукчулары бичии-даа кошкадып болбас, бо талазы-биле организакчы ажылдарны бедик деңнелге чорудар дээш тодаргай хемчеглерни ап, оларны боттандырар ужурлуг. Хүннүң чугула айтырыгларын санал берген эштер тодарадып чугаалаан-нар.

Пленум бедик деңнелге эрткен болгаш чугаалашкан айтырыг талазы-биле кылып чорудар хемчеглерни тодаргай айыткан доктаалды хүлээп алган.

УЛАМ ДЭЭШТИГ БОЛДУРАР ДЭЭШ

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXIV съездизиниң документилерин ажылчы чоннуң ортузунга пропагандалаарын калбартып тургаш, ол төөгүлүг шиитпирлерни амыдыралга чедиишкинниг боттандырарынче ажыл-ишчилерни мобилизастаар дээш колхозта партия организациязының удуртулгазы-биле «Билиг» ниитилелиниң эге организациязы тамыжылга ажылын күштелдирген.

Ажыл-агыйның бүдүрүлге адырларында — фермаларда, бригадаларда быжыглаттырган лекторлар план ёзугаар лекцияларны, илеткелдерни номчуп, беседаларны чорудуп турар. Партияның XXIV съездизиниң шиитпирлериниң талазы-биле 25 лекцияны, 15 илеткелди, хөй санныг ыткыр номчулгаларны лекторлар кылган. Эге организацияда 13 лектор ажылдап турар. Оларның иштинде Монгуш Мирчин, Ондар Аунза, Монгуш Семис-оол, Донгак Биче-оол, Адыгбай Кызыл-оол болгаш оон-даа өскелер лекция, илеткел номчулгазынга идепкейлиг киржип, оларның номчаан лекциялары дээштиг болуп турар.

Ниитилелдиң эге организациязы неделяның суббота, воскресенье бүрүзүнүң кежээлеринде Культура бажыңынга кино үнериниң, концерт көргүзериниң мурнунда 10—15 минуталарда политинформацияларны, беседаларны доктаамал чорудуп турар.

Лекторлар съезд материалдарын колхозчу ишчилерге ханызы-биле тайылбырлап, ында айыттынган теоретиктиг чүүлдерниң амыдыралга канчаар боттанып турарын тодаргай чижектер-биле холбаштырып турар.

Колхозтуң ажыл-ишчилери съездиниң шиитпирлерин, ылаңгыя тоску беш чылдың Директиваларын боттандырар дээш бедик көдүрлүүшкүннүг ажылдап турар. Ниитиниң мал ажылын хөгжүдер, ооң продуктулуун улам элбедир дээш демисел калбарган. Бирги чартык чылда сүт саалдазын көвүдетпишаан, күрүнеге 900 центнер сүт садар планын амгы үеде 700 центнер чоокшулады берген. Күрүнеге эът садар планын күүседирибиле семиртилгеде тускайлаан коданнарга ажаалганы экижидип турар. Мал чеминиң бүдүн чартык чыл курлавырын тургузар дээш районда калбарган чарыштың эгелекчилериниң бирээзи бистиң колхозувус кукурузаның, сиген шөлдериниң суггарылгазын эки чорудуп турар. Колхозтуң хойжулары 12—15 тонна сигенни кезип белеткээрин хүлээнген, сиген кезер онаалгалыг черлерин ээлчег-биле суггарып турар. Булуң-Терек сүт-бараан фермазының, саанчылары, кадарчылары 75 тонна сигенни кезип белеткээрин хүлээнгеш, сиген шөлүн база-ла суггарып турар.

Колхоз бо чылын 276 га тараа культураларын, 370 га кукурузаны суггаттыг черлерде тараан. К. Чижиир-оолга удурткан кукурузачылар звенозу гектарга онаалтыр 240 центнер ногаан массаны алырын хүлээнген. Тараа культураларының суггатчы звенолары гектардан-на 12—16 центнер дүжүт дээш демисежип турар.

«Билиг» ниитилелиниң эге организациязы беш чылдың онаалгаларын хуусаа бетинде күүседиринче ажыл-ишчилерниң сорук кириишкинин улам-на хайныктырар дээш чон ортузунга лекция пропагандазын калбартып турар.

А. САМБУУ,
Чөөн-Хемчик районда «Октябрь 30 чылы» колхозта «Билиг» ниитилелиниң эге организациязының даргазы.

КӨДЭЭ МАГАЗИНДЕ

Севилбаа Седип Кызылдың садыг училищезин дооскаш, төрээн чери Чодураага он чыл ажыг садыглап келген. Ажылынга бердинген, кызымаккай кижилерниң бирээзи. Садып алыкчыларга ол дыңнангыр, чоннуң негелде хереглелинге кичээнгейлиг. Чодураажылар ынчангаш ону хүндүлеп, мактап турар.

Жданов аттыг совхозтуң коммунистери эрткен чылын ол мурнакчы ажыл-ишчини парткомнуң кежигүнүнге соңгаан. Мурнакчы садыгжының эргелекчилээн магазининиң ишти кезээде арыг-силиг турар. Барааннарның өртээн тус-тус бижээш, көскү черлерде делгээн. Садып алыкчыларның барааннарны шилип алырынга, хөй үе-шакты эрттирбезинге ол чогумчалыг. Коллектив квартал планын доктаамал ажыр күүседип келген. Бо чылдың апрель, май айларында бараан саарылгазының планын ыракта ажырган. Ай санында 30—32 муң рубльдиң барааның чонга садып турар.

Магазинни чогуур шактарында ажыдып, чонга ээлдек бараан боол турары ажылдың чедиишкинниг болурунга чугула черни ээлеп турар. Барааннарны райпо складындан ый-шаанда үндүрүп ап, саадал чокка садары оларның эки чаңчылы.

Комсомолчу садыгжы Александра Ажы ол магазинге беш чыл иштинде ажылдап келген. Кызымак ажылы дээш хүндүлел бижиктерни, өртектиг белектерни аңаа каш удаа тывыскан. 1970 чылда ленинчи юбилей медалы-биле шаңнаткан.

Тоску беш чылдың биргизиниң планныг онаалгаларын хуусаа бетинде күүседир дугайында москвачыларның болгаш ленинградчыларның эгелээшкинин Чодураада көдээ магазинниң садыгжылары база изии-биле деткээн. Чыл планын хуусаа бетинде күүседирип, пландан ажыр 10 муң хире рубльдиң барааның сайгарарын хүлээнгеш ажылдап турар. Садыгның культуразын экижидер, бедик көргүзүглүг ажылдаар дээш бо коллектив Ийи-Талда көдээ магазининиң садыгжыларын социалистиг чарышка кыйгырган.

ЧУРУКТА: садыгжылар Севилбаа Седип (оң талада) болгаш Александра Ажы олар ажыл үезинде.

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

ЭЖИШКИЛЕР

Кино уран чүүлүнүң ужур-дузазы кончуг улуг. Көдээ чоннун культура деңнелин бедидер, эстетиктиг салдар чедиреринге кино кол черни ээлей берген. Бистиң Нарын суурда чоннуң кино көрүлдезин эки организастап турар. Ону канчаар чедип алган деп бодаар силер? Кино механиктери эжишкилер — Дүпчүр Сүге биле Ныммыр Алдын-Херел оларның эки ажылы ышкажыл.

Колхоз чаа организастаттынган турда, улавааанда Нарын суурга кожер кино келген дугайында чар тарай берген. Кырган, чалыы кижи бүрүзүнүң сонуургалы-даа хөлчок. Ынчаардагы эге школаның столоваязынга баштайгы кинону чонга көргүскен. Эжишкилер Сүге биле Алдын-Херел кино көргүзеринге өөрениили деп дугурушкаш, чеди класс дооскан соонда тускай курска өөренгеннер.

Дүпчүр Сүге Нарынга кээп ажылдаандан бээр хөй чыл эрте берген. Баштай мотор-даа ажылдавайн баар, чок болза киноаппаратура-даа үрелир, Сүге бергелерден ундараваан. Ол ам мынчаар деп шиитпирлээн. Аппаратты-даа, моторну-даа хүндүс каш катап шенээр, кино дугайында тайылбырны база суур иштинге чорудар. Ынчап кээрге мергежили бедип, ажылга чаңчыга берген.

Шагда кинону чаңгыс аппарат-биле үзүктелдирип көргүзүп турган болза, ам ийи аппарат-биле көргүзер болу берген, оон бээр безин он чыл болган. Ол ышкаш Нарынның көдээ Культура бажыңында делгем экранны тургускан. Кино көрүкчүлериниң саны чыл бүрү өзүп олурар. Бо суурда ам сес чүс хире улуг-биче көрүкчү санаттынып турар. Улуг улуска кинону ийи катап көргүзер, неделяның беш хүнүнде улаштыр кино болур. Көрүкчүлер хаара тударының бир аргазы — чаа кинолардан үзүндүлерни баш удур сонуургадыр, кино чарлалдарынга кыска тайылбырларны кылыры. Бо-ла ажылдарны ийи эжишки механиктер кады чорудуп турар. Ай, квартал, чыл планын күүсеткейн баар ындыг таварылга турбаан. Бо эштерниң аттары районнуң мурнакчы механиктериниң аразында кирген.

Оларның ай планы сезоннар аайы-биле 270 — 300 рубль болгулаар, ынчаарга ону ай санында-ла 110—125 хуу чедир күүседир. Эрткен юбилейлиг чылдың планы 167 хуу күүсеттинген. 1971 чылдың баштайгы кварталының планын 147 хуу күүсеткен, чартык чыл планы шагда-ла ажыр күүсеттинген.

СЭКП-ниң XXIV съездизи болгаш кинематографистерниң чоокта болуп эрткен съездизи уран чүүл болгаш культура ажылдакчыларының мурнунга улуг сорулгаларны салган.

Киномеханиктер көрүкчүлерге эптиг ээлдек, корум-чурумнуг улус. Озалдаашкын болдурбас. Хөй чылдар дургузунда кады ажылдап келгеш, олар бот-боттарын хүндүлежир, ажылга таарымча чок чүве тура берзе, эдип алырын оралдажыр. Оларның найыралдажып келген үезинден бээр бир мындыг таварылга болган. Сүге Кызыл кирип чораш, аалчылар бажыңынга бичии ээрик четкен дугайын эжи Ныммыр дыңнаан. Сүге чедип кээрге, ол эжиниң арнын кызыдыр ажыы-биле чугаалаан. Моон соңгаар ындыг чорукту черле катаптавазын эжи аазаан. Оон бээр каш чыл эрте берген. Бир эвес Ныммыр эвес болза Сүге улаштыр «ижип» туруп берген болза чүү болур ийик? Эжин эдер, сургаар, өрү, тыртар деп чүве ол-дур. Ийи кижиниң аразында быжыг найырал безин өске кижилерге, бүдүн коллективке безин үлегер болур, чүге дээрге ийи-даа кижи болза коллектив-тир.

Н. ДАКАА.
Эрзин район.

ДАШТЫКЫДА

СОЦИАЛИЗМНИҢ АКЫ-ДУҢМА ЧУРТТАРЫНДА

ЧУГУЛА БОЛУУШКУННУҢ БҮДҮҮЗҮНДЕ

СОФИЯ. Болгария иштики политиктиг чугула болуушкуннуң бүдүүзүнде турар. Июнь 27-де чуртка эрге-чагырганың дээди органы — Улус хуралынга, округ, хоорай, район болгаш чер-чер улус советтеринге, а ол ышкаш улус шииткекчилериниң болгаш суд төлээлекчилериниң соңгулдазы болур.

Бүгү чуртка ажылчы чоннарның хөй санныг хуралдары эрткен болгаш болгар улустуң эң эки оолдарын болгаш кыстарын депутаттарга боттарының кандидаттары кылдыр дешпиткен. Бо хуралдар чоннуң политиктиг бедик идепкейжизиниң, Болгарияның Коммунистиг партиязын долгандыр улустуң сырый каттыжыышкынының бузурелдиг көргүзүү болган.

Ам соңгулда мурнунуң кампаниязы түңнел үе-чадазын эгелээн — хоорайларда болгаш көдээ суурларда кандидаттарның соңгукчулар-биле ужуражыышкыны боол турар. Ужуражыышкыннарга чурттуң, азы округтуң, районнуң, хоорайның экономиказын болгаш культуразын хөгжүдериниң янзы-бүрү айтырыгларының талазы-биле ажылгыр, чогаадыкчы чугаалар чоруп турар. Партияның болгаш чазактың удуртукчулары-биле ужуражыышкыннар онза сонуургалды болдуруп турар. Олар эрткен соңгулданың соонда чылдар дургузунда БУР-нуң бүгү талалыг чедиишкиннерин соңгукчуларга таныштырып турар.

Болгарияның Улус хуралының депутадынга кандидат, БКП ТК-ның Политбюрозунуң кежигүнү Б. Былгаранов Русе хоорайга болган соңгулда мурнунуң митингизинге чүве чугаалаан. Бо чедиишкиннер— БКП-ның шын политиказының, бүгү болгар улустуң маадырлыг ижениишкиннериниң болгаш эрес-соруктуг күш-ажылының, акы-дуңма Совет Эвилелиниң аажок улуг болгаш ак сеткилдиг дузаламчызының, социалистиг өске-даа чурттар-биле БУР-нуң бот-боттарынга дузалажырының болгаш кады ажылдажылгазының түңнелдери болур дээрзин ол чугаалаан. Бодунуң даштыкы политиказынга Болгария социалистиг чурттар-биле, хамыктың мурнунда Совет Эвилели-биле экономиктиг болгаш политиктиг харылзааларны бүгү талалыг хөгжүдүп, быжыглаарының шугумун чайгылыш чок чорудуп турарын Б. Былгаранов демдеглээн.

ЭНЕРГЕТИКТИГ БААЗА ӨЗҮП ТУРАР

БУДАПЕШТ. Венгрияда электроэнергияны хереглээри шапкын өзүп турар. Эрткен он чылдарда электроэнергияны хереглээри ийи ажыг катап көвүдээн болгаш эрткен чылда 18 миллиард киловатт-шак четкен, а 1975 чылда 26 миллиард киловатт-шакка чедер. Бо беш чылда электроэнергияны хереглээри үлетпүрге — үштүң бирээзинден ажыг, амыдырал хереглелдеринге — алды катап көвүдээр. Көдээ ажыл-агый кооперативтери болгаш күражыл-агыйлар электроэнергияның база улуг хереглекчилери болу бээр.

Электроэнергияга хереглелдиң өзүп турарынга дүүштүр энергетиктиг бааза калбарып турар. Бисхонте хоорайда тудуп турар одалга-биле ажылдаар Гагарин аттыг электростанцияның ийи энергоблогу ам безин ажыглалда кирген. Дунайның одалга-биле ажылдаар электростанциязының чаартылгазы болгаш ону алгыдары шапкын чоруп турар. Чоокку чылдарда аңаа бирээзи-ле 215 муң киловатт күчүлүг дөрт агрегатты ажыглалга киирер.

«Непсава» солун ол дугайын бижип, социалистиг чурттардан, хамыктың мурнунда Совет Эвилелинден келир электроэнергияның чурттуң хереглелин хандырарынга улуг ролюн база демдеглээн.

НОМНАР АДРЕЗИН СОЛУУР

ВАРШАВА. Национал библиотеканың чаа бажыңын Варшавага тударын төлевилээн. Төлевилелди ёзугаар бо болза номнар салыр делгем өрээлдерлиг болгаш бир муң олуттуг номчулга залдарлыг он бир каът бажың болган турар.

Национал библиотеканың ном фондуларының дүрген өзүп турарының ужурунда чаа бажыңны тудары эргежок чугула апарган. Чүгле эрткен чылда безин бүдүн чартык муң чаа номнар немешкен. Ынчаарга ында ам ийи чартык миллион том, аажок хөй солуннар болгаш журналдар мөөңнеттинген.

Национал библиотека улуг төп, ооң ачы-дузазын чурттуң бүгү черлеринде чурттап турар муң-муң номчукчулар болгаш даштыкы аалчылар ажыглап турар. Янзы-бүрү номнарга чагыглар библиотеканың адрезинге үргүлчү келир. Чүгле эрткен чылда безин библиотека чурттуң чеди муң ажыг библиотекаларынга, даштыкы муң-муң чагыкчыларга номнарны тывыскан.

КИНОНУҢ РУМЫН ХАНДЫКЧЫЛАРЫНДА

БУХАРЕСТ. Румынияга хандыкчы фильмнерниң фестивалы доозулган. Бүдүрүлгелерниң болгаш албан черлериниң чанында кинога хандыкчылар бөлгүмнериниң кежигүннери, студент болгаш школа киноклубтарының төлээлекчилери фестивальга киришкен.

Фестивальдың тиилекчилеринге шаңналдарны тывыскан. Шаңналдыг ажылдарның бирээзин Дунайда демир хаалгалар девискээринде гидроэлектростанцияның болгаш суднолар чорууушкун системазының тудуунга тураскааткан, а база бир ажылды румын национал танцыларга бараалгаткан.

Сөөлгү чылдарда кинога хандыкчыларның саны элээн көвүдээн. Кинога хандыкчыларның хөй-хөй клубтары документалдыг болгаш чечен чогаал фильмнерин бедик деңнелге тургузуп шыдаар аргалыг чогаадыкчы коллективтер болу берген.

ХИМИЯНЫҢ БАЗЫМНАРЫ

ПХЕНЬЯН. Бо хүннерде улусчу Корейниң химия үлетпүрүнүң бүдүрүлгелери улуг көдүрлүүшкүн-биле ажылдап турар. Эрткен чылда олар көдээ ажыл-агыйга 1.500 муң тонна химия чемишчидилгелерин берген. Химия чемишчидилгелериниң Хыннам комбинады көдээни химижидеринге улуг салыышкынын киирип турар. Бөгүн ол комбинат 1960 чылдан 2,4 катап хөй продукцияны берип турар. Корейниң Күш-ажылчы партиязының V съездизиниң айыткаңы алды чылда улус ажыл-агый планының чылдарының дургузунда КУДР-ге химия чемишчидилгелерин бүдүрери ийи катап, гербицидтерни —4,5 катап көвүдээр.

(СЭТА).

ШЫН

М. М. Масленникова хеп дааараарынга хандыкшылдыг, уран-шевер кижи. Ол Шагаан-Арыгда чоннуң амыдырал хандырылга комбинадынга мурнакчы дааранычы болуп, ээп ажылы-биле онзаланып турган. Чаа чүүлдү чедип алырынга чүткүлдүг, кызымак мастерни бүдүрүлгениң күселибиле быжыкчыга өөредири-биле Ставрополь хоорайже чоруткан. Аңаа ол 1,5 чыл иштинде чедиишкинниг өөренгеш, Шагаан-Арыгже ээп келген.

Хеп даарадып алыр дээш келген кижи бүгүдези-биле Матрёна Михайловна кичээнгейлиг чугаалажып, аңаа кандыг хеп таарыжыр, дурт-сынын чазаптарып дээрзин сүмележир. Чагыгларны өй-шаанда кылыр. Келген кижилерге ээлдек эвилең ажылдакчыны чон хүндүлээр.

ЧУРУКТА: М. М. Масленникова.

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

ТӨРЭЭН ДЕЛГЕМНЕР-БИЛЕ

ШӨЛЭЭВИС ҮЕЗИНДЕ

Шөлээвисти капчаар организастап турарывыс дугайында бодалывысты номчукчулар-биле солчурувуң дугайында дилегни күзелдии-биле хүлээп алгаш, бо чүүлдү бижидивис.

Шөлээвисти Тываның каас-чараш бойдус чурумалдыг, ногаан эзимнер-биле шыптынган, кат-чимистиг тайгаларынга одагланып, чаагай чыттыг, чымчак сиген, чараш чечектер-биле бүргеттинген шыңааларын кезип, арыг, чылыг суглуг хөлдер, хемнеринге балыктап эрттирип турарывыс чаңчыл апарган.

Сөөлгү каш чылдарда Чагытайның эриинге, Тожунуң Азаска, Төлбулага, Оо-Хемге, Кара-Хөлге болгаш Үш-Белдирге аян-чорук кылбышаан, дыштанып чайлагылаан бис. Шөлээниң эгезинде 10—15 хонукту мөңгүннелчек кылан суглуг, шортан балыы кайгамчык бай Чагытайның кыдынынга эрттирип келдивис. Ол бүгү пединституттуң башкыларының чаңчылы болу берген. Эрткен чайын аңаа 7 өг-бүле ишти, барык 25 хире кижи дыштанган бис. Ол черле багай эвес. Чагытай чайын магалыг-ла. Суу чылыг, арыг. Даң хаязында-даа, орай кежээ-дээ, кончут изигде-даа кижи аңаа таалап эштир. Бичии уруглар дыштанырынга ол кончуг таарымчалыг. Резина хеме-биле хүнге дөгеленип, чамдыкта сырткыышты сугже киир каап, ылангыя даң хаязында хөлге, селгүүстээрге кончуг эки.

Бистиң башкыларывыс хүндүс бадминтон, хол бут бөмбүү, шыдыраа ойнап, кежээ одаг чанынга ырлажып, сугга эштип, хөлдүң ол-бо талаларынга селгүүстеп черле кончут хөглүг, солун болгаш ажыктыг дыштанып турган.

Чагытайны аъш-чем, удуурчыдар херекселдер-биле хандыртынган чоннуң дыштаныр чери кылдыр ажыглаарынче профэвилелдер чери тогуур кичээнгей салбайн турары ал-деп-тир.

Шөлээвистиң ийиги чартыында, августа, Кызылдан ырак тайгаларже аян-чорукче үнүп, колдуунда Тожуга барып турар бис. Азастың туристер баазазынга-даа, «черлик» ёзу-биле хемнер кыдыынга, таарымчалыг черлерге-даа дыштанып турдувус. Шак мындыг янзылыг дыштанылгага 2—3 өг-бүле бөлгүмнежип алгаш, улуг эвес коллектив чорууруга эптиг. Ол ниитизи-биле 15 хире хонук үргүлчүлээр.

Турлаавысты Бии-Хемниң азы кандыг-бир суг оруктуг хем унунга тургузуп алыр бис. Тоора-Хем биле харылзаа барык-ла үзүлбес. Тускай хемевис чок-даа болза, аргышкан улус кончуг хөй. Турлаг чанында аргаларже, кат-чимистиг каъттарже чоруп, хем кыдыын дургаар аян-чорук кылып дыштаныр бис. Кат, мөөгү бышка берген үеде оларны чып-даа турар бис. Чамдык кижилер балыктаарынга кончут ынак болгаш сыырт-шыын туткаш, 10-10 километр ырак черлерни эртип чоргулаар.

Бойдустуң каас чурумалдарын сонуургап, дириг амытаннарның, куштарның амыдыралының онзагай байдалдары-биле таныжып, чурукка тырттырып чоруур бис. Уругларывыс база бистиң-биле кады чоруур. Оларның дадыгып, күш-шыдал киреринге, угаан-медерелиниң сайзыраарынга аян-чорук дыка ажыктыг.

Чамдык эштер күрүнениң организастаан курорт, туристер баазазы болгаш дыштанылга бажыңнары турда, «черликтеп» чер кезиксээн херээ чүү боор деп бодаар чадавас. Кижи бүрүзүнүң күзели, дыштаныр аргазы-даа аңгы болур. Таарзыры, эптиниң шилип алыры чугула.

Эрткен чылын Бай-Тайганың Кара-Хөлге четкеш, аңаа дыштанып турган хүннеривис черле уттундурбас. Кара-Хөлдүң бойдузу Тожунуундан онза ылгалдыг. Ынчалза-даа кайызының-даа каас-чаражы кижиниң сеткилин өөртүп, сергедип каар, кайгамчык чурумалы бот-боттарын дуглашпас. Ынчангаш сөөлгү үеде чүгле Тожу-ла дээр бодалывысты өскертип, Кара-Хөлдүң Хемчик бажының делгемнерин база шөлээ үезинде аян-чорукка таарыштыр ажыглаарын планнап турар бис.

Шөлээвисти ээлээ ажыктыг кылдыр эрттирерин кызыдар улус бис. Ылангыя чораан черлерге колхозчулар, ажылчыннар-биле, сургуулдар-биле ужуражыксап, оларның ажыл, амыдыралы-биле таныжар. Тожунуң, Кара-Хөлдүң чурттакчылары-биле чугаалажып, тыва улустуң амыдырал, чуртталгазында чаагай аажы-чаңчылдарын, уруг-дарыгны кижизидериниң талазы-биле арга-сүмелерин сонуургап, бодувустуң ажылывысты база уламчылаар аргалыг болган бис.

Шөлээ чүгле дыштанылга эвес, а ылангыя башкы улуска, чаа өөредилге чылынга белеткенип, арга-мергежилин, билиглерин бедидип ажылдаарының үези. Ынчангаш бистиң дыштанылгавыс колдуунда 30 хире хонук «шөлээ» болур. Арткан үеде ажылывыска белеткенир апаар. Шөлээ эрттирер чаңчылывыс бо. Мындыг янзылыг ээлээ «шөлкүн ёзу-биле» дыштанырга, угаан ажылы-биле холбашкан улуска ажыктыг деп бодаар бис. Бо чайын база-ла шөлээвис мындыг янзылыг эртер. Ынчалза-даа ажылдыг дыштанылга улгадыр боор.

Шөлээ үезинде шимчелге чок, чаңгыс суурга, азы хоорайга дыштанырга улус ажык чок. Ылангыя аныяк башкылар шөлээ үезинде, аргалыг болза, чурттуң Москва, Ленинград, Волгоград, Новосибирск дээн чижектиг төп хоорайларынга барып, совет болгаш делегей культураларының алдын эртинелериниң дээжилери-биле таныжарын бодаар болза эки. Хөйнү көрүп, хөйнү билир болзувусса — эки өөредип, кижизидип болур бис.

Крас. Любовь САЛЧАКТАР.

ӨӨРЕДИЛГЕ-КИЖИЗИДИЛГЕГЕ АЖЫГЛААР

Бистиң чуртувуста чаа-чаа курорттар, дыштанылга бажыңнары, туристиг баазалар чыл бүрү немей туттунуп, чоннуң дыштанылгазын чөп организастаарынга онза ужурлуг болган. Совет кижилер кадыкшылын улам экижидип, дыштанырынга таарымчалыг байдалдарны тургускан.

Өөрүм-биле кады институт доосkаш, үш чыл хире ажылдап чор бис. Шөлээ үезинде ажыктыг солун чүүлдерни хөйнү кылза деп күзел бисти дүвүредип турар. Чаа ажылдаан кижилерге бергелер хөй таваржыр. Өөредилге-биле чергелештир кижизидилге ажылын дээштиг чорударынга чүгле билиг эвес, харын долгандыр турар амыдыралды эки билири азы төөгүлүг черлер-биле таныжылга салдарлыг болгай. Бодуңнуң көрүп, билип алган чүүлдериңни уругларга дамчыдар, сонуургадыр апаар.

Эрткен чайын ийи эжим-биле кады Ленинград чордувус. Аңаа башкыларның № 8 туристиг баазазынга турдувус. Ында бистиң чуртувустуң кайы-даа областарындан, республикаларындан келген башкылар бар болду.

Он ажыг хонукта тускай көрдүнген программа ёзугаар Ленинградта болгаш оон чоогунда төөгүлүг черлер-биле таныжканывыс уттундурбас. Революцияның кавайы Ленинград шынап-ла чараш хоорай. Төөгүнүң кайгамчык турасаалдары ында; оларны көрүп билип алыры, ылангыя башкыларга черле чугула деп бодаар мен. Бодум математика, физика башкызы-даа болзумза төөгүге, литературага хамааржыр кайгамчык турасаалдыг чүүлдерни улуг сонуургал-биле көрген бис. Чүге дээрге ол чүгле башкыга эвес, черле кандыг-даа кижилерге онза, солун.

Фин мугулдурда кайгамчык чараш фонтаннарлыг Петродворецти, Петр 1-ниң бажыңын, Разлив хөлдү, маадыр крейсер «Аврораны», Кышкы Ордуну, Смольныйны сонуургал-биле көрдүвүс. Хоорайның төөгүзүн музейлерден көрүп таныштывыс. Петроградка чурттап, ажылдап турган бистиң эртемденнеривис М. Ломоносов, Д. Менделеевтиң бажын-музейлеринге чордувус. Улуг орус шүлүкчү А. С. Пушкинниң өөренип, чурттап турганы Царское селоны (амгы Пушкин хоорай) чорааныывыс уттундурбас.

Амгы хүннерде башкыларның шөлээ үези эгелээн. Амдызында чайгы курстарда билиг бедидип турар бис. Хөй-хөй башкылар ол-бо хоорайларже баар планныг болза, ол черле кончуг эки-дир. Өөредилге-кижизидилгеге ажыктыг чүүлдерни хөйнү көрүп билип алыр силер.

А. МОНГУШ, башкы.

Өвүр район.

Спорт

Ларсенниң идегели

Шыдыраа талазы-биле делегейге бирги чер дээш шүүлде мурнувун маргылдаазының хөлзенчиг хүннерин шыдыраага ынак кижилер чурттап эрттиргеннер болгай. Чогум шүүлде маргылдааның эгезинге чедир каш-ла санныг хүннер арткан. Июль айның 3-те ССРЭ-ниң Төп шыдыраа клувунга Тигран Петросян — Виктор Корчной оларның маргылдаазының дугаар тудуушкуну болур, а дараазында хүн Литераторлар бажыңының улуг залынга оларның баштайгы салыы болур.

Оон бичии-ле орайтадыр, июль 6-да Роберт Фишер (АКШ) — Бент Ларсен (Дания) оларның маргылдаазы эгелээр.

Ларсен «өске шөлге» ойнаарынга чөпшээрежиишкенин чүнүң-биле тайылбырлап болур? А ол «өске шөл» Фишерге ажыктыг-дыр. Ларсен бодунга ол хире бүзүрээн бе?

Фишерни Ларсен улуг шыдыраачы деп санап, ылангыя оон шүүлде мурнувун маргылдаазынга улуг тиилелгезин костүп турбуже-ле, Копенгаген хоорайга ЮПИ агентилелиниң корреспондентизинге мынча деп медеглээн: «Фишерни тиилептеримни билип тур мен». Датчанин оон ынай Фишерни канчап ударын безин чугаалаан. «Мен Боббиниң туружунче бодумнуң шыдаар-ла шаам-биле халдап, улуг ыйыышкынны тургузар мен. Маргылдааның эгезинде уттурупкаш, удурланыкчым шуут аймаарап каар дээрзинге бүзүрээр мен».

Ларсен оон ынай Фишерге удур бажынынга белеткеп алган ийи-үш чаа чүүлдери бар дээрзин база чугаалаан.

Ам Фишерниң «репертуарын» Ларсен дүн-хүн чок өөренип көрүп турар. Ларсен ам 36, Фишер 28 харлыг деп чүвени чугаалап каар ужурлуг бис. Олар аразында 6 катап ужурашкан, Фишер үш катап, Ларсен ийи катап уткан. Америк шыдыраачы оон ынай Ларсенни Данияның телевидениезинге оюн үезинде база уткан, ынчалза-даа Фишер ол маргылдааны ёзулуг маргылдаа эвес, көргүзүг хевирлиг болган, ону санаваан барып болур деп миннип турар.

Петросян биле Корчной аразында 23 катап салганнар. Сан 12:11 боор, Корчнойже чайлып турар. Ынчалза-даа Корчной оларның аразында ужуражылгазында ол эвес, а Петросян хөй удуглуг деп чугаалап турар. ССРЭ-ниң аныяк шыдыраачылар маргылдаазынга Петросян Корчнойну база уткан.

Оон ынай Петросян—Спасскийниң баштайгы ужуражылгазының мурнунда, 1966 чылда «чартык хаагчыг», ынчалза-даа шыңгы белеткел маргылдаага база Петросян ашкан. Ынчангаш сан 13,5:12,5 боор. Петросянче чайлып турар.

Корчной март айда төрүттүнген, ол ам 40 харлыг. Петросян оон ийи хар улуг, оон төрүттүнген хүнү—июнь 17.

(СЭТА).

СПОРТЧУ МЕДЭЭ

★ **Аар атлетика.** Аар атлетика талазы-биле Европаның чемпионадынга баштайгы алдын медальды польша шериглиниң 30 харлыг подпоручиги Зигмунд Смальцеж чаалап алган. Эң чиик деңзилиг спортчулардан ол 332,5 килограммны көдүрген. 2-ги черни венгр Шандор Хальпрейдер ээлээн.

★ **Аът спорту.** ГФР-ге болуп эрткен аът спортунуң маргылдаазынга совет спортчулар команда болгаш тус-тус кижилер талазы-биле ийиги черлерни ээлээннер. ГФР-ден спортсмен Лизелотт Линзенхофф херээженнерден чемпион атты чаалап алган. Ийиги черде — Иозеф Никкерман (ГФР). Үшкүзүнде—ленинградчы Иван Кизимов.

Орбитада эртем шинчилелдери үргүлчүлевишаан

Ужудуушкунну башкарар төп чер. (СЭТА). Орбитада «Салют» станциязында эртем ажылының үшкү неделязы эгелээн. Июнь 21-де, бир хүн дыштанган соонда, экипаж шинчилел ажылдарынче база катап кирипкен.

Ынчангаш июнь 21-де Станцияда тургустунган орбитаның «Орион» дээр астрофизиктиг обсерваториязы-биле ажылды үргүлчүлээн. Ээлчеглиг долганыышкын үезинде станцияны удуртуп-башкарар талазы-биле чугула ажылдарны кылган соонда, Змееносец дээр бөлүк сылдыстарның бирээзин дураныг система-биле «туткан». Автоматтыг херексел болгаш «Орион» дээр хайгаарал системазы эки ажылдаан.

Дараазының долганыышкынынга астрофизиктиг обсерватория-биле калбак программалыг шенелдени кылган. Инженер-шенекчи В. Пацаев обсерваторияның сылдыс дураннап көөр ийи телескоптарын хары угда ажыглап ажылдаан: оларның бирээзи станцияның даштында, өскези — оон иштинде тургустунган. Хыналда дамчыдыкчыларының көргүскенин болгаш В. Пацаевтиң дыңнатканы ёзугаар алырга, ийи телескоптарның кады ажылы чедиишкинниг эрткен. Станцияның командири Г. Добровольскийниң болгаш борт-инженер В. Волковтуң станцияны чогуур сылдыстарже чазыг чок угландырар талазы-биле ажылы ук шенелдени чедиишкинниг кылырынга дыка деткимчелиг болган.

Ажыл хүнүнүң программазын күүседир үезинде космостуң баштайгы гамма-херелдениишкиниң шинчилээрин үргүлчүлээн, станцияның орбитазында деннежип турар электроннуг кезектерниң хемчээлин, а ол ышкаш космос херелдериниң өөталыышкынның спектрин база хемчээген.

Космонавтар ол ышкаш медицина шинчилелдериниң ээлчеглиг ажылын кылгылаан. Станцияның бүгү системалары чогууру-биле ажылдап турар. Космонавтарның кадыының байдалы эки.

Эртем станциязы «Салюттуң» ужудуушкуну айыттынган программаны ёзугаар үргүлчүлевишаан.

„УЛУГ-ХЕМНИҢ ОТТАРЫ“

— Артистер келди.
— Кайыын?
— Район төвүнден.
— Чүү улус-тур?
— «Улуг-Хемниң оттары»-дыр.
— Кежээ көөр бис бе?
— Ынап-ла баар бис.

Мындыг чижектиг чугаалажыышкыннарны Хендергениң малчыннарындан, Чодураның Хараган сүт-бараан фермазының саанчыларындан, Арыг-Адааның, Хөлчүктүң болгаш Терезинниң чурттакчыларындан дыңнап болур турган. Чүге дээрге, чоокта чаа «Улуг-Хемниң оттары» деп аттыг, Шагаан-Арыг хоорайның агитбригадазының киржикчилери оларга аалдап чорааннар.

Коллектив шууту — төс кижи. Оларның четпээн, барбаан чери чок. Кайа-даа баарга чон оларны чылыг-биле уткуп, хүлээп ап келген. Бот-тывынгыр артистер көдээ ишчилерниң күзенчиг аалчылары апарган. Сөөлгү үнүүшкүнү Улуг-Хем районнуң спорт комитединиң даргазы Моңгуш-оол Биче-оол удуртуп чораан.

Агитбригаданың концертиниң программазы солун болгаш байлак. Ында шоолуглар, танцылар, ырлар, интермедиялар колдап кирген. Оларның кол утказы — амгы үеде аныяктарның ажыл-ижин, аажы-чаңын көргүзүп турар.

Ажыл-иши аңгы-аңгы болза-даа, уран чүүлге ханы бердинген кижилерни ында хаара туткан. Оларның арызындан Шагаан-Арыг хоорайның Культура бажыңының баштыңы Илья Моховту, ийи дугаар ортумак школаның төсү классчызы Таня Даваакайны, ыраажы Семен Сазанаковту болгаш өскелерин-даа көрүп болур. Таня ындыг танцы күүседип чораан. Көрүкчүлер ону дыка сонуургап көргеннер. Семен Сазанаков «Авай» деп ырны орус, тыва дылда күүседи бээрге, хөөредип чугаалаарга, кудук кижи хөөнге аалып, сагыжы дойлуп келир.

«Өртен-оол» деп интермедия база солун. Ында ажыл кылбас, чайгылчак, бир бригададан өскезинге ажылдаксаар, турум эвес кижи дугайында көргүскен. Ону Илья Мохов чыылганнарга солун, каттырынчыг кылдыр чугаалаанын демдеглээр херек.

Бот-тывынгыр артистер көдээниң чурттакчыларынга партияның XXIV съездизиниң шиитпирлерин таныштырып, болуп эрткен соңгулдаларга хамаарышкан беседаларны кылып, районнуң ажыл-ишчилериниң амгы үеде күш-ажылчы көргүзүглериниң чонга таныштырып чорааннар. Ындыг лекция, беседаны районнуң спорт комитединиң даргазы Моңгуш-оол Биче-оол, Хендерге көдээ Советиниң даргазы Оюн Бугалдай олар кылып бергеннер. Лекторлар спорт дугайында беседаны база номчааннар.

Аалдаашкынның төнчүзүнде Хөлчүк биле Ак-Тал суурнуң хол бөмбүкчүлериниң спортчу ужуражылгазын база организастаан. Аңаа 3:1 санныг кылдыр хөлчүкчүлер тиилээн.

«Улуг-Хемниң оттарының» бот-тывынгыр артистери чайлагларже удавас аъттанып тар.

Ш. ДОРЖУ

Кызылдың башкы институдунуң хүндүскү салбыры чалап тур

Физика-математика факультединге математика болгаш физика башкыларын, филология факультединге тыва школага орус дыл болгаш литература башкыларын; база орус дыл, литература болгаш тыва дыл, литература башкыларын; биология-химия факультединге биология болгаш химия башкыларын хүндүскү салбыры белетнээр.

Кирерин күзээннер билдириишкинни ректорнуң адынга чорудар. Дараазында документилерни аңаа кожар:

Ортумак эртемниң дугайында документ (боду-биле), башкы институдунга өөренир дугайында характеристика, 286 майыктың эмчи шынзылгазы, 3×4 хемчээлдиг дөрт чурук.

Билдириишкиннерни бо чылдың июнь 20-ден июль 31-ге чедир хүлээп алыр. Киририниң экзаменнери — август 1-ден 20-ге чедир, студентилер санынга киир санаары —августуң 21-ден 25-ке чедир.

Хүндүскү салбырга кирерлер дараазында экзаменнерни дужаар:

Физика-математика факультединге — математика (аас, бижимел-биле), **физика** (аас-биле), **орус дыл болгаш литература** (бижимел-биле).

Филология факультединге — орус дыл болгаш литература (аас, бижимел-биле), **ССРЭ төөгүзү** (аас-биле), **даштыкы дыл** (аас-биле). Орус дыл, литература болгаш тыва дыл, литература башкылаарынга өөренир кижилер даштыкы дыл орнунга тыва дылды дужаар.

Биология-химия факультединге — химия (аас-биле), **биология** (аас-биле), **физика** (аас-биле), **орус дыл болгаш литература** (бижимел-биле).

Документилерни Кызылдың башкы институдунуң **хүлээп алыр комиссиязынче** дараазында адрес-биле чорудар:

Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 40, пединститут.

ХҮЛЭЭП АЛЫР КОМИССИЯ.

СУГГА ЭШТИРЛЕРГЕ СҮМЕ

Эштиишкин чүгле кадык кижилерге дузалыг. Эштип эгелээриниң мурнунда эмчи-биле сүмележиңер. Агаарның температуразы 20—25 градус чылыг, а сугнуң 17—19 градус турда хат чок чылыг хүн эштип эгелеңер. Эштирде эштип болгу дег азы тускай кылдынган черлерни шилип алыңар. Бир эвес чоогунда пляж (эштир чер), суг станциязы чок болза арыг элезинниг эрикке туруп ап болур. Заирик эштип болбас. Эштир мурнунда дыштанып алыр херек. Изиргенгеш сугже кирерин сүмелевейн турар.

Сугже оожум кирер. Тереӊ эвес черге доктаагаш, дүрген шымныр. Дидирер доңгуже эвес, а 10—15 минутада эштир. Үргүлчү сугдан ол үнүп кээп, хатка үр турбас. Дүрген агымга кире берген аңаа удур эжинмейн, а агымның аайы-биле эрикче чоокшулап алырын ажыглаңар. Саарыгларга баргаш кортпаңар. Хөй агаар тынып алгаш шымныр, агымны куду баткаш, суг кырынче эштип үнүп келиңер. Эриктен ырак болгаш айыткан черлерден эрттир эжинмеңер. Суг транспорту доктаар черлерже чоокшулады эжинмеңер — ол амы-тынга айыылдыг.

Сугдан үнүп келгеш эъдиңерни холуңар-биле чодуп, кургадыр аштап алгаш, дүрген кеттингеш, бичия агаарлап кылаштаңар. Эжинген соонда изиг хүн караанга чытпаңар. Эштир мурнунда хүнге дөгеленгеш, а эжинген соонда хөлеге дыштанганы эки.

Сугга эштири, хүнге дөгелениири организмни каңнап, кадыкшылды быжыдар, күш-ажылдырын улгаттырар болгаш кижини омак-төлүг болдурар.

Сугга дужуп бергедээн азы кандыг-бир айыылга таварышкан кижиге дузалаары ССРЭ-ниң хамааты бүрүзүнүң чаагай хүлээлгези.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ИЮНЬ 23-ТЕ

МОСКВАДАН

15.00— Телемедээлер. 15.05 —Уругларга **«Колобок дугайында тоол».** Дириг чурук. 15.15 — Школачыларга **«Нептун» клувунуң шаңналынга»** сугга эштириниң талазы-биле уруглар командазының аразынга маргылдаа дугайында репортаж. 15.45— Эш ыры. 16.15—Э. Ставский **«Хлебтиң амданы».** Телешиниң премьеразы. 17.05—**Кино-аян-чорукчуларның клуву.** 18.00— **«Маадырлар өлбес».** Совет шериглерниң Барыын кызыгаарга маадыр чоруунуң 30 чылынга. 18.30—Телемедээлер. 18.40—Орус улустуң Осипов аттыг Күрүне оркестриниң концерти. 19.30—Аар атлетика талазы-биле Европа чемпионады, Болгариядан дамчыдылга. (Бижидилге).

КЫЗЫЛДАН

20.00—Телемедээлер. 20.15— **«Дорт берге чыл».** Телекино. 20.40— **«Партия—бистиң башкарыкчывыс».** Дамчыдылга. 21.00—**«Портрет».** Телекино. 21.15—Телемедээлер.

МОСКВАДАН.

21.30— **«Орус романс»** 22.10 —Т. Тэсс. **«Айлаң кушкаш, айлаң кушкаш...».** Телешиниң премьеразы. 23.00—Бут бөмбүүнүң талазы-биле ССРЭ-ниң чемпионады. **«Динамо».** (Киев)—ЦСКА. Киевтен дамчыдылга. 00.45—01.15— **«Үе».** Информастыг программа.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

Июнь 23-те

«НАЙЫРАЛ»: **«Ефрейтор Збруевтиң чедя душтуу»** 9.30, 11.25, 13.20, 15.15, 17.10, 19.05, 21.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Чапайның ээрлери»** 9.15, 11.15, 13.15, **«Аянныг дээрги «Р»** 15.15, 17.10, 19.00 20.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Александр Невский»** 15.00, 17.00, **«Дуруялар ужуп чорлар»** 19.00, 20.50 шактарда.

«ВОСТОК»: **«Дүвеки ээлчег»** 16.00, 17.40, 19.20, 21.00 шактарда.

ЧАЙГЫ КИНОТЕАТР: **«Чедиги чыл»** 17.00, 19.00, 21.00 шактарда.

«ЭНЕРГЕТИК» КУЛЬТУРА БАЖЫНЫ: **«Уругларны оорлааны»** 18.30, 20.30 шактарда.

Агаар

Бөгүн республикага бүргеп, аязыр. Чамдык черлерге чаъс чаап, диңмирээр. Кызылга будуттаар, чаъс чагбас. Барыын угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 10—15 метр чедер.

Агаарның температуразы дагларлыг районнарга 13—18, өскелеринге 22—27, Кызылга 22—24 градус изиг болур.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3, ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының болгаш пропаганда килдизиниң 35-24, харыысалгалыг секретарьның 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, көдээ ажыл-агыйы килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа база совет тургузуг килдизиниң 41-27, информация килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

ТЫВА АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер чериниң республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1.). ТС—00310